

Kultura smrti

Kušen, Eda

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:892515>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-15**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
DIPLOMSKI STUDIJ FILOZOFIJE I POVIJESTI

KULTURA SMRTI

(Diplomski rad)

Ime i prezime studenta : Eda Kušen

Ime i prezime mentora : dr.sc. Mila Orlić

Ime i prezime ko-mentora : doc.dr.sc. Monica Priante

Rijeka, 15.9.2015.

Sažetak.....	3
1. Uvod.....	4
2. Shvaćanje smrti.....	5
2.1. Dva stava o smrti	5
2.1.1. Primjer u Hrvatskoj.....	8
2.2. Društvo i smrt.....	12
3. Obred prijelaza	15
3.1. Stavovi o obredima prijelaza.....	15
3.2. Etnološka građa o smrti u Hrvatskoj	17
3.3. Rituali obreda prijelaza u narodu	18
3.4. Priprema za posljednje počivalište	20
4. Sprovodi.....	21
4.1. Katolički sprovod.....	21
4.2. Elementi sprovoda	23
4.3. Grobovi.....	23
4.4. Grobni prilozima	26
4.5. Žalovanje	28
5. Osmrtnice kao povijesni izvor	30
5.1. Kratka povijest osmrtnica.....	31
5.2. Osmrtnice sa engleskog govornog područja	34
5.3. Novi list.....	35
5.4. Analize građe	37
5.4.1. Obavijesti o smrti	37
5.4.2. Zahvale	38
5.4.3. Sjećanja.....	40
5.5. Davaoci osmrtnica.....	41
5.6. Spol pokojnika i djevojačko prezime.....	46

5.7. Društvena pripadnost	48
5.8. Nadimci.....	49
5.9. Fotografije	50
5.10. Mjesto ukopa	51
6. Analiza tekstova u novinskim osmrtnicama.....	52
6.1. Uzrok smrti.....	55
7. Zaključak	58
8. Literatura i izvori.....	60

Sažetak

Ljudi na drugačiji način gledaju na smrti te postoje dva glavna pogleda na smrt. Kao što smrt utječe na pojedinca tako i utječe na njegovu društvenu skupinu, bilo na njegovu obitelj ili poznanike. Poslije same smrti dolazi do obreda prijelaza i postoji poseban način pripreme pokojnika na sprovod, koji predstavlja posljednji ispraćaj pokojnika. Samo groblje se tijekom povijesti iznimno promijenilo te se sa time mijenjao i način žaljenja za pokojnikom. Bavila sam se istraživanjem novinskih osmrtnica, koje su jedne od najčitanijih stranica u novinama te sam posebnu pozornost obratila na sljedeće elemente : spol pokojnika, mjesto ukopa, pojavu fotografija, društvenu pripadnost, nadimke, davaoce osmrtnica i djevojačka prezimena. Posebnu sam pozornost obradila na uzroke smrti.

Ključne riječi :

Povijest smrti, sprovod, analiza osmrtnica, osmrtnice

1. Uvod

Tema smrti je uvijek bila čovjeku mrska, upravo zbog činjenice što je „smrt urođeni sastanak kojemu nitko ne pobjegne, misterij koji i opčinjava i užasava“. (Clark i Emmett, 2005 : 71). Naime, smrt obično užasava ljude jer je velika nepoznanica te se svaka osoba boji nepoznatog. Upravo zbog toga, smrt predstavlja jedan od najgorih strahova kroz kojeg osoba mora proći.

U prvom djelu diplomskog rada biti će riječ o shvaćanju smrti, tj. na koji način i kako ljudi kroz povijest pa do suvremenog doba gledaju na smrt. Navesti ću dva glavna stava o smrti te istraživanje koje je tijekom 2002. i 2003. godine provedeno u Hrvatskoj, koje se bavi pitanjima vezanima uz smrt te odgovorima na navedena pitanja. Poslije toga, biti će riječi o društvu i smrti. Biti će riječ nešto više o tome zbog toga što smatram da smrt pojedinca utječe i na njegovu užu i širu grupu ljudi.

U drugom djelu rada biti će riječ o obredima prijelaza, koji predstavljaju razne rituale društva koje okružuju smrt te ću objasniti razne stavove o samim obredima prijelaza. Poslije toga objasniti ću etnološku građu smrti u Hrvatskoj, rituale obrade prijelaza u narodu i kako su se mijenjali tijekom povijesti te pripremu za sprovod. Naime, prije samog sprovoda, postoje određeni rituali kroz koji pokojnik treba proći prije samog pokopa.

U trećem dijelu baviti ću se sprovodima. Objasniti ću poglavito katoličke sprovode i načine na koji se odvijaju. Objasniti ću ukratko povijest groblja te kako su se groblja tijekom povijesti mijenjala. Poslije toga, objasniti ću same elemente sprovoda koji se pojavljuju tijekom svakog sprovoda, grobne priloge, pogotovo razliku između muškaraca i žena. Na kraju poglavlja, objasniti ću proces žalovanja te na koji način ljudi prihvaćaju da njihove voljene osobe više nema.

U četvrtom dijelu baviti ću se samim istraživanjem. Za istraživanje izabrala sam se baviti novinskim osmrtnicama iz *Novog lista* tijekom 1970-te godine na prostoru Jugoslavije. Prije nego što sam započela sa samim istraživanjem, ukratko ću objasniti samu povijest osmrtnica te osmrtnice sa engleskog govornog područja, koje se razlikuju naspram jugoslavenskih. Kada kažem da sam se bavila osmrtnicama pod time mislim da sam se bavila sa obavijestima o smrti, zahvalama te sjećanjima. Između ostalog, bavila sam se brojem objavljivanja svakog tipa osmrtnica tijekom tjedna, društvenoj pripadnosti pokojnika, nadimcima, spolovima pokojnika, fotografijama, itd. Izabrala sam *Novi list*, jedan od vodećih dnevnih listova, jer se želim baviti osmrtnicama isključivo sa riječkog područja. Izabrala sam

1970-te godine jer su povijesno značajne za razumijevanje kasnijih društvenih promjena. Odabrala sam upravo 1970. godinu kao razdoblje za provedu istraživanja metodom studije slučaja kako bih objasnila način na koji su ljudi shvaćali smrti. Jedan od razloga odabira 1970-te godine je i u tome što sam htjela na što bolji način razumjeti same 1970-te godine.

U zadnjem dijelu rada bavila sam se analizom tekstova novinskih osmrtnica iz *Novog lista* u 1970-toj godini. Samu analizu sam podijelila na četiri pregledna grafička bloka. Na kraju istraživanja sam posebnu pozornost obraćala na uzroke smrti pokojnika.

2. Shvaćanje smrti

Većina osoba ne voli razmišljati da njihov život neće trajati vječno i da jednog dana više neće postojati. Zapravo kada osoba razmišlja o smrti, neprestano se podsjeća da će njegovom životu doći kraj, jer je svima poznato da nećemo moći vječno živjeti. No, upravo se intenzitet straha od smrti razlikuje od osobe do osobe. U ovom poglavlju biti će riječi o dva glavna stava o smrti, navesti ću istraživanje o smrti koje je provedeno u Hrvatskoj te koji utjecaj ima smrt na društvo.

2.1. Dva stava o smrti

Iako su svi ljudi svjesni da neće zauvijek živjeti i svi se oko toga slažu, ne slažu se oko značenja smrti. Kod ljudi postoje dva glavna stava o smrti : prvi su oni koji smatraju da smrt izvan života, a drugi su oni koji smatraju da je smrt dio života.

Prvi su oni koji o temi smrti, umiranja i sprovoda uopće ne vole pričati te za njih možemo reći da smatraju da je tema smrti „tabu tema“. ¹ Naime, često kada se spomene nečija smrt, umiranje ili sprovod samo šutke spuste glavu i ne znaju što reći te im postane vidljivo neugodno. Pripadnici ovakvog stava smatraju da živimo u društvu u kojem smrt nije dio života. Strah ih je na samu pomisao što dolazi nakon čina umiranja, jer oni smatraju da kada osoba umre život te osobe je okončan. Zbog toga ne vjeruju niti u život poslije smrti. Iako su

---

¹ Rihtman-Auguštin 1988., str.116., Isto u Kübler-Ross 2008., str. 18., Buckman smatra da je rečenica „smrt je posljednja tabu tema“ čisti klišej, 1996., str.3.

svjesni da je smrt prirodna, razmišljaju o smrti kao nečemu stranom.² Naime, čak se niti u njihovim obiteljima ne razgovara o smrti :

Ona [smrt] se u obiteljskom životu, u svakodnevnom razgovoru, ne spominje, čak i u slučajevima kad neposredno predstoji. Ne govori se o ni o njenim obiteljskim pa ni s ekonomskim obiteljskim posljedicama; gotovo se ništa s tim u vezi i ne poduzima, ili se poduzima vrlo malo. (Rihtman-Auguštin 1988: 116-117)

Zapravo, smrt pokušavaju izbjeći jer ih pomisao na nju užasava. Moramo uzeti u obzir da većina ljudi zbilja ne voli razmišljati o smrti, pokušavaju se ograditi od razmišljanja o njoj te su zbog toga često skloni poricanju i potiskivanju. No, to je samo obrambeni mehanizam s kojim oni jednostavno pokušavaju izbjeći razmišljanje o smrti na ozbiljniji način. U ovu skupinu možemo pridodati i ljude koji se boje smrti i smatraju je „uzrokom skoro nepodnošljive tuge“ (Innes 2000 : 20). Često ljudi povezuju smrt uz nepodnošljivu tugu i depresiju. Pošto suvremeni čovjek ne gleda na smrt kao dio njegovog života, upravo to je razlog zbog čega padne u depresiju. Dakle, suvremeni čovjek ne voli razmišljati o tome što će se dogoditi kada njega više ne bude bilo, nego vodi brigu o svom životu. U trenutcima kada stvarno razmišlja o smrti, nada se da će to biti brzo, bez puno boli i da neće opteretiti svoju okolinu.

Drugi su oni koji smatraju da je smrt dio života te da smrt predstavlja samo prirodni kraj ovozemaljskog života. Pripadnike ovakve skupine zanima što dolazi nakon same smrti te možemo reći da su prilično i nestrpljivi u iščekivanju. Tako npr. kršćani smatraju da je smrt samo kraj ovozemaljskog života i da poslije smrti prelazimo k Bogu. Dakle, pripadnici ove skupine su voljni pričati o smrti, pripremaju se za smrt osobno, a tijekom tog procesa pripremaju i svoju okolinu. U ovu skupinu možemo još i pridružiti ljude koji „shvaćaju da je smrt neizbježna i prepuštaju se, često nevoljko, onome što mora biti“ te one „koji vjeruju da je smrt vrijeme slavljenja minulog života“ (Innes 2000: 21).

---

² Kuljić naziva takav stav „neprirodna prirodnost“, 2014., str.9.

Gore navedene stavove o smrti možemo grafički prikazati :

Smrt izvan života	Smrt kao dio života
Samo implicitna misao o smrti, Smrt kao interdikt, Život je konačan	EksPLICITNA riječ o smrti, Pripremanje za smrt, Život poslije smrti

Tablica 1. Pregled stavova o smrti ³

Dakle, neki će se cijeli svoj život pripremati na smrt, dok će je drugi jednostavno ignorirati. No, bilo da ljudi smatraju da je smrt dio života ili izvan života, bilo da ljudi smrt ignoriraju ili se pripremaju za nju, rekla bih da svi imaju određeni strah od smrti. U što god vjerovali da dolazi nakon smrti, smatram da je gubitak vlastitog život težak i bolan za sve ljude.

Strah od neizvjesnosti smrti čovjek može otkloniti nastojeći živjeti tako da se cijelim životom priprema za smrt, da upravlja svojom smrću sudjelujući do posljednjeg trenutka u odlukama o vlastitom životu ili smrti, misleći i na život poslije smrti. Tom istom strahu čovjek se može suprotstaviti negirajući smrt, živeći tako kao da nikad neće umrijeti, odričući se mogućnosti da upravlja zbivanjima oko svoje smrti, ne vjerujući u zagrobni život. (Rihtman-Auguštin 1988: 117)

Kako bismo mogli bolje razumjeti gore navedeno dati ću kratki pogled shvaćanja smrti tijekom povijesti. Započet ću prvo sa srednjim vijekom. U razdoblju srednjeg vijeka čovjek je i te kako bio svjestan svoje smrtnosti, znao je da smrt neće moći izbjeći te da će u njegovom životu doći trenutak kada više neće biti živ. Zapravo je tijekom cijelog svog života bio pomiren sa činjenicom da je smrtan (Arijes 1989 : 45). Dolazi do promjene u 16. stoljeću. Naime, od 16. stoljeća pa do kraja 18. stoljeća tema smrti poprima erotsku konotaciju. Dakle, kao i seksualni čin, tako se i na smrt gledalo kao na prekršaj, koji je odvajao čovjeka od razumnog, svakodnevnog života te ga dovodio do okrutnog svijeta (Arijes 1989 : 51,52). Od 19. stoljeća dolazi do novog gledanja na smrt. Dok sa jedne strane u literaturi dolazi do sve veće kombinacije između erotike i smrti, na drugo strani smrt počinje predstavljati strah (Arijes 1989 : 121). Strah od smrti uzrokovao je i šutnju o smrti ili, drugim riječima, proces

³ Tablica je preuzeta iz Rihtman-Auguštin 1988., str.120.

žalovanja i umiranja postaju tabu teme. Dakle, postojala je ideja da je smrt tabu tema, tabu u smislu da nije zabranjeno o njoj govoriti, razmišljati niti komunicirati s drugima o smrti i umiranju, no, da to nije primjereno niti shodno. U članku „Pornografija smrti“ (1955) G.Gorer iznosi sljedeće misli :

„Unatrag dvije stotine godina, spolni odnos, seksualnost i porođaj bile su riječi koje se nisu smjele spominjati u pristojnom društvu. Danas su smrt i umiranje tabu teme“.

Dakle, kako smatra Gorer, smrt je postala tabu tema i zamijenila je tijekom 20. stoljeća seksualni čin kao glavni predmet zabrane (Gorer 2003 : 50).

2.1.1. Primjer u Hrvatskoj

Nakon što sam napisala teorijski i općeniti dio o ljudskom pogledu na temu smrti, zanimalo me je koliko ljudi isključivo u Hrvatskoj razmišljaju o smrti. Upravo sam zbog toga upotrijebila istraživanje Ane Štambuk⁴ na temu „Razmišljanje o smrti – dobne i spolne razlike.“ Njezino istraživanje je provedeno u vremenskom razdoblju od studenog 2002. do ožujka 2003. te je cilj bio ispitati spolne i dobne razlike u razmišljanju o vlastitoj smrti, mišljenje o vjerovanju u život poslije smrti, značenju smrti, aspektima nelagode vezane uz smrt i osjećajima o razmišljanju o smrti.

Istraživanje je provedeno na dva načina :

1. način, proveden je intervju sa osobama starije životne dobi i
2. način, anketa za sve ostale skupine.

Štambuk je provela istraživanje na 488 ispitanika na sljedećim dobnim skupinama :

Dobne skupine	Broj ispitanika
20.-34.god.	98 ispitanika
35.-49.god.	96 ispitanika
50.-64.god.	92 ispitanika
65.-79.god.	107 ispitanika
80. god na dalje	95 ispitanika

Tablica 2. Tablični prikaz dobnih skupina koje su sudjelovale u istraživanju ⁵

⁴ Ana Štambuk je više asistentica na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Izvor : Ljetopis socijalnog rada 2007., 14 (1), str. 155.-177.

⁵Štambuk 2007., str. 155.,160.

Po ovoj tablici lako je primijetiti da je Štambuk htjela ravnopravno obuhvatiti sve dobne skupine. Niti jedna dobna skupina nije izostavljena te je broj ispitanika za svaku dobnu skupinu podjednak. Svi ispitanici su s područja Zagreba, tako da je istraživanje provedeno na uzroku gradske populacije. Hipoteze njezinog istraživanja su bile sljedeće :

- H1. Postoje razlike u učestalosti razmišljanja o smrti s obzirom na dob i spol
- H2. Vjerovanje u život poslije smrti više je prisutno kod starijih dobnih skupina i žena
- H3. Pridavanje značenja smrti razlikuje se s obzirom na dob i spol
- H4. Razlikuju se aspekti nelagode smrti s obzirom na dob
- H5. Nema razlike s obzirom na dob i spol u osjećajima koji prate razmišljanje o smrti. (Štambuk 2007: 159)

Štambuk je ispitanicima postavila pitanja sljedeća pitanja : „Koliko često mislite o vlastitoj smrti?“, "Vjerujete li u život poslije smrti?", "Što za Vas znači smrt?", "Kada mislite o vlastitoj smrti kako se osjećate?" i "Koji aspekt Vaše smrti je neugodan za Vas?".

Rezultati istraživanja na pitanje „Koliko često mislite o vlastitoj smrti?“ su sljedeći:

Najčešći odgovori :	Dobne skupine:	Postotak
1. Povremeno	50.-64.god i 80. god na dalje	36,27%
2. Vrlo rijetko ili nikada	65.-79. god i 20.-34.god	29,92%
3. Rijetko	20.-34.god i 35.-49.god	19,88%

Tablica 3. Rezultati istraživanja na pitanje „Koliko često mislite o vlastitoj smrti?“⁶

Nisu me iznenadili rezultati navedenog pitanja jer smatram da većina ljudi stvarno povremeno razmišlja o smrti, tj. da ljudi najčešće ne razmišljaju svakodnevno o smrti. Vrlo rijetko ili nikada o smrti ne razmišljaju dobne skupine od 65.-79.godine te me taj dio iznenadio jer smatram da je ta dobna skupina, po godinama, bliže smrti nego mlađa dobna skupina. No, to ne mora uvijek tako biti. Moguće je da navedena dobna skupina ne razmišlja o smrti jer vjerojatno smatraju da im se smrt još uvijek ne približava. O smrti rijetko razmišljaju

⁶ Štambuk 2007., str. 162.

najmlađe dobne skupine i to nije začuđujuće jer mlađe dobne skupine smatraju da njihova smrt nije još blizu, tj. da njihov život nije blizu kraja. Za navedeno pitanje nije bilo razlike u odgovorima između muškaraca i žena.

Rezultati istraživanja na pitanje "Vjerujete li u život poslije smrti?" su sljedeći:

Najčešći odgovori :	Dobne skupine:	Postotak
1. Čvrsto vjerujem u to	sve dobne skupine	30,74%
2. Sklon sam vjerovati u to	35.-49. god i 20.-34.god	28,48%
3. Uvjeren sam da ne postoji	65.-79.god i 80. god na dalje	18,65%

Tablica 4. Rezultati istraživanja na pitanje "Vjerujete li u život poslije smrti?"⁷

Više ispitanika vjeruje u život poslije smrti u odnosu na one koji ne vjeruju, što me je i iznenadilo jer sam prije ovog istraživanja smatrala da će biti veća podjela mišljenja. Što se tiče spolne razlike, više žena vjeruje u život poslije smrti nego što vjeruje muškarca. Osim toga, zanimljiva je činjenica da su mlađe dobne skupine sklonije vjerovati u život poslije smrti nego što su to starije dobne skupine. Mogući razlog vjerovanja u život poslije smrti, koji je prisutan kod svih dobnih skupina, može biti povezan uz religioznost. Naime, kod ljudi postoji manji strah od smrti ako je osoba religiozna i ako vjeruje u život poslije smrti.

Rezultati istraživanja na pitanje "Što za Vas znači smrt?" su sljedeći:

Najčešći odgovori :	Dobne skupine:	Postotak
1. Kraj životnog procesa	50.-64. god, 65.-79.god i 80. god na dalje	32,38%
2. Početak novog života poslije smrti	20.-34.god i 35.-49.god	25,00%

Tablica 5. Rezultati istraživanja na pitanje "Što za Vas znači smrt?"⁸

Odgovori na ovo pitanje me nisu iznenadili, jer kako sam u prvom djelu prikazala, obično kod ljudi postoje dva stava o smrti – prvo, oni koji smatraju da je smrt kraj životnog procesa i koji smatraju da je smrt izvan života te drugo, oni koji smatraju da je smrt početak novog života

⁷ Štambuk 2007., str. 163.

⁸ Štambuk 2007., str. 165.

poslije fizičke smrti i da je smrt samo dio života. Upravo ovo pitanje prikazuje takve rezultate. Zanimljiva mi je činjenica da više mladih vjeruje da je smrt početak novog života poslije smrti, što se i povezuje uz prethodno pitanje „Vjeruje li u život poslije smrti?“

Rezultati istraživanja na pitanje "Kada mislite o vlastitoj smrti kako se osjećate?" su sljedeći:

Najčešći odgovori	Dobne skupine:	Postotak
1. Zadovoljstvo što sam živ	Sve dobne skupine	54,92%
2. Drugo ⁹	65.-79.god i 80. god na dalje	14,34%
3. Depresivno	20.-34. god i 80. god na dalje	10,45%

Tablica 6. Rezultati istraživanja na pitanje "Kada mislite o vlastitoj smrti kako se osjećate?"¹⁰

Očekivan je većinski odgovor ispitanika da su „zadovoljni što su još živi“, jer smatram da većina ljudi tako misli i izvan ovog istraživanja. Rezultati ovog pitanja prikazuju i da ljudi često ne znaju riječima izreći kako se osjećaju kada razmišljaju o vlastitoj smrti. Kao što sam i navela u prvom djelu rada, mnogi ljudi koji razmišljaju o smrti osjećaju se zbog toga depresivno te upravo ovo istraživanje prikazuje te rezultate.

Rezultati istraživanja na pitanje "Koji aspekt Vaše smrti je neugodan za Vas?" su sljedeći:

Najčešći odgovori	Dobne skupine:
1. Proces umiranja može biti bolan	65.- 79.god i 80. god nadalje
2. Neću se moći dalje brinuti za one koji ovise o meni	Sve dobne skupine
3. Svi moji planovi i projekti će nestati	65.-79.god i 80. god nadalje

Tablica 7. Rezultati istraživanja na pitanje "Koji aspekt Vaše smrti je neugodan za Vas?"¹¹

Za rezultate pitanja "Koji aspekt Vaše smrti je neugodan za Vas?" ne postoji postotak odgovora. Najčešći odgovor ispitanika je bio „Proces umiranja može biti bolan“ te me taj odgovor niti ne iznenađuje. Većina ljudi se plaši bilo kakve vrste boli te povezuju smrt uz

⁹ Drugo a da nije „zadovoljstvo što sam živ“, „depresivno“, „obeshrabreno“, „besmisleno“ i „lišen života“. Štambuk 2007., str. 167.

¹⁰ Štambuk 2007., str. 167.

¹¹ Štambuk 2007., str. 170.

iznimno veliku količinu boli. Starije dobne skupine imaju manje pozitivnih odgovora, što je razumljivo jer su vjerojatno bliže smrti nego što su to mlađe dobne skupine. Često se ljudi plaše da zbog vlastite smrti neće moći završiti svoje projekte u budućnosti te ih i zbog toga smrt zna plašiti.

Na kraju istraživanja, Štambuk je došla do sljedećih rezultata :

- razmišljanje o smrti je prisutno u svakodnevnom životu,
- o smrti razmišljaju i starije i mlađe osobe,
- spol nije uvijek bitna odrednica razmišljanja o smrti,
- u život poslije smrti vjeruje većina ispitanika a većinom su to žene,
- mlađe dobne skupine smatraju da postoji život poslije smrti. (Štambuk 2007 : 174)

2.2. Društvo i smrt

Kao što smrt utječe na pojedinca i njegova razmišljanja, tako i utječe na zajednicu i društvo. Društvo je tako organizirano da pojedinac uvijek pripada nekoj užoj ili široj društvenoj grupi. Zbog toga smrt pojedinca iz skupine utječe i na smanjivanja njegove grupe. Naravno, smrt pojedinca najviše utječe na njegovu najužu grupu, njegovu obitelj, koja će „intenzivnije osjetiti nestanak jednoga svog člana negoli neka profesionalna grupa ili neko susjedstvo“ (Rihtman-Auguštin 1988: 119).

Grafički prikaz smrti i društvene grupe :

Smrt u zajednici	Birokratska smrt
Aktivno sudjelovanje u zajednici do kraja života	Profesionalna smrt prije fizičke smrti
Čovjek umire kao subjekt	Čovjek umire kao objekt

Tablica 8. Pregled smrti i društvene grupe ¹²

Tablicu mogu objasniti na sljedeći način : prvo, imamo smrt u zajednici, gdje pojedinac aktivno sudjeluje u svojoj zajednici do kraja svog života te gdje umire kao subjekt. Naime,

¹²Tablica je preuzeta iz Rihtman-Auguštin 1988., str.120.

današnje umiranje se razlikuju od nekadašnjeg umiranja. Postoje mnogi primjeri nekadašnjeg umiranja, pogotovo na selu, kada su pojedinci često umirali u svojim kućama. Tada su mogli biti okruženi svojom obitelji i prijateljima te „gdje se s njime razgovara o njemu, o njegovu stanju, osjećajima i patnjama, kad ga još uvijek pitaju za savjet.“ (Rihtman-Auguštin 1988 : 119). Jedan od takvih primjera je sjećanje autorice Elisabeth Kübler-Ross, iz njezinog ranog djetinjstva, na seljaka koji je pao sa stabla. Njegova posljednja želja je bila da umre kod kuće, što mu je i udovoljeno. Prije svoje smrti, za koju je znao da se bliži, obavljao je i dalje svoje poslove. Na primjer - raspodijelio je svoju imovinu te je htio da mu svaki od njegovih prijatelja dođe u posjetu kako bi se sa svima uspio oprostiti. S ovim primjerom lako se primjećuje da smrtno bolesna osoba i dalje može aktivno sudjelovati u svojoj zajednici. U trenutku kada je seljak iz primjera preminuo ostao je i dalje u svojoj kući te je bio "među njegovim prijateljima i susjedima koji su otišli pogledati ga posljednji put na mjestu gdje je ležao usred cvijeća..." (Kübler-Ross 2008 : 17). Dakle, tijekom povijesti mijenjao se i odnos prema smrti. Naime, u srednjem vijeku se bolesna osoba pripremala i bavila pripremom za vlastitu smrt. To je znalo otići toliko daleko da je soba u kojoj je bolesna osoba boravila bila javno mjesto te do 18. stoljeća zapravo je rijetko postojala takva soba bez djece (Kuljić 2014 : 107). Dakle, u situaciji gdje je dopušteno osobi da umre u vlastitom domu, često su u njegovim posljednjim danima prisutne sljedeće dvije društvene grupe : prvo, svećenik, koji bolesniku daje posljednju pomast¹³ i gdje umirujući može ispovijedati svoje grijeha te drugo, djeca. Iako se danas to nama možda čini čudno da djeca sudjeluju u takvim situacijama, često je bilo dopušteno i njima da ostanu u svom domu u trenutku kada njihov ukućanin umire. Na taj način djeca su mogla doživjeti iskustvo koje im može pomoći da odrastu i sazriju. Iako su djeca često znala boraviti u vlastitom domu u takvim trenucima, nije to uvijek bio slučaj. Česte su bile situacije gdje ih se "šalje rodbini, često popraćano nekom neuvjerljivom laži, da je "Majka otišla na daleki put" ili sličnim nevjerojatnim pričama." (Kübler-Ross 2008 :18). Kao i Kübler-Ross smatram da je to iznimno loše jer će dijete postati svjesno situacije u kojoj se nalazi njegova obitelj i zbog toga može samo patiti.

No, u suvremenom svijetu rijetke su situacije gdje osoba može umrijeti kod kuće te „oni koji umru kod kuće obično su žrtve dugih bolesti ili kroničnih degenerativnih stanja u kojima lijekovi i narkoza učinkovito prikrivaju biološke događaje koji se odvijaju.“ (Nuland 2006 :

---

¹³ Posljednja pomast je katolički sakrament, pri kojem svećenik podmazuje teško bolesnu osobu s posvećenim uljem uz molitve za tjelesno i duševno zdravlje. Poznato po nazivom i bolesničko pomazanje. Izvor : Anić, Brozović-Rončević, Goldstein hrvatski enciklopedijski rječnik, Pes-Pro, 2004., str. 159

25). Većina ljudi umire u bolnicama, staračkim domovima, hospicijima, ako umiru nesretnim slučajevima, onda često i na cestama. Kada osoba umire u starijoj životnoj dobi, njegova profesionalna karijera je u većinu slučajeva gotova. U takvoj situaciji, gdje je čovjek sasvim odvojen od smrti, možemo reći da je čovjek samo umirujući objekt te pripada drugom dijelu tablice – birokratskoj smrti. Možemo reći da je umiranje odvojeno od svakodnevnog života te za to postoji nekoliko razloga. Prvi razlog, iako možemo reći da je medicinska skrb u bolnicama i staračkim domovima za svakog pacijenta na najvišoj mogućoj razini, osoba koja umire neće nikada u ustanovama doživjeti takvu pažnju kao što bi to doživjela da je kod kuće. Zbog toga možemo reći da je današnje umiranje postalo usamljenije i mehaničnije. Usamljenije jer umirujuća osoba nije više okružena sa svojom obitelji te ga se odvođa iz njegovog poznatog i sigurnog okruženja u bolnicu. Bolničko osoblje je toliko zaposleno da nema vremena da sasluša svakog pacijenta u trenutku kada to pacijent želi. Umiranje je postalo i mehaničnije jer bolnički osoblje takve situacije vidi svakodnevno te zbog toga pacijent postaje samo još jedan od slučajeva. Zbog toga u bolnicama "njega promatraju, ali ne razgovaraju s njim." (Rihtman-Auguštin 1988 : 119). Čak i kada pacijent u bolnicama želi mir ne može ga uvijek dobiti. Drugi razlog, tijekom bolesti ovisimo o liječnicima. Kao što nam je poznato, brigu o bolesnima preuzimaju stručnjaci za njihovu bolest te se teško bolesnim pacijentima pomaže u bolnicama. Dakle, oni koji umiru kod kuće su rijetki te zbog toga dolazimo do novog problema : sve manje ljudi je u neposrednom dodiru sa osobom koja umire. Zbog svega navedenog, ljudi češće viđaju smrt na televiziji nego što je viđaju u stvarnom, svakodnevnom životu. Svi su barem jednom vidjeli smrt u televizijskim serijama i filmovima, gdje se pacijent nalazi u bolnici i liječnik izgovara toliko poznatu rečenicu „Vrijeme smrti“. No, to je samo televizija, gdje je sve unaprijed napisano i izmišljeno te je stvarnost puno drugačija. Zapravo mali postotak ljudi zna što se zapravo događa u trenucima smrti, kada osoba napušta ovaj svijet.

3. Obred prijelaza

Obred prijelaza je antropološki naziv koji je povezan uz razne rituale društva koje okružuju smrt (Innes 2000 : 59). Naziv obred prijelaza dolazi u etnologiju s pojavom francuskog etnologa Arnolda van Gennepa 1909. godine. U ovom poglavlju objasniti ću stavove raznih antropologa, sociologa i etnologa o obredima prijelaza, etnološku građu o smrti u Hrvatskoj, obrede prijelaza u narodu te kakve su pripreme za posljednje počivalište prije samog sprovoda.

3.1. Stavovi o obredima prijelaza

Objasniti ću stavove Arnolda Van Gennepa, antropologa Bronislawa Malinowskog, francuskog sociologa Emila Durkheima, britanskog etnologa Edwarda B. Tylora i suvremenih psihologa o obredima prijelaza.

Arnold Van Gennep definira obrede prijelaza kao „obrede koji prate svaku promjenu mjesta, stanja, društvenog položaja i dobi“ (Turner 1969 : 94). Njegova teorija se bazira na shvaćanju prema kojem običaji predstavljaju važne i prijelazne trenutke ljudskog života. On smatra da su običaji prijelazni trenutci u ljudskom životu jer svaka osoba tijekom svog života prolazi kroz takve trenutke - prvo kroz rođenje, zatim kroz odrastanje, sklapanje braka, sklapanje obitelji i na kraju smrt. Van Gennep smatra da se prijelazi zapravo događaju „odvajanjem, separacijom iz prvog stanja i uključivanjem, integracijom u drugo ili naredno“ (Rihtman-Auguštin 1988 : 178).

Van Gennep opisuje obred prijelaza kroz tri faze:

1. faza – sastoji se od same smrti kada se umrla osoba i ožalošćeni oko njega odvajaju od svoje prijašnje uloge.
2. faza – ožalošćeni prihvaćaju posebne načine odijevanja i ponašanja. U to vrijeme, duh umrlog prelazi dugi put ili se zadržava, često nemiran, u blizini doma
3. faza – ožalošćeni se vraćaju svojem prijašnjem društvenom položaju i duh umrlog dostiže svoj cilj (Turner 1969 : 94-95,166, Innes, 2000 : 59).

Iako Van Gennep smatra da postoji razlika između detalja u različitim kulturama, smatra da se u trenutku nečije smrti većina kultura ponaša na isti način.

Antropolog Bronislaw Malinowski definira pogrebni običaj „kao društveni mehanizam koji olakšava emocionalnu napetost i uspostavlja normalne uvjete.“ (Innes 2000 : 59). Smatrao je da smrt izaziva vrlo snažne ali i često proturječne osjećaje. Dok s jedne strane imamo osjećaj prestravljenosti sa smrću, s druge postoji osjećaj ljubavi, koja vječno traje, prema osobi koja je umrla. Kako ću prikazati sa istraživanjem osmrtnica, smrt i bolest se rijetko pojavljuje kao riječ u osmrtnicama, dok se ljubav pojavljuje često u sjećanjima. No, ne moraju postojati samo navedeni proturječni osjećaji. Neki od proturječnih osjećaja mogu biti i da se s pokojnikom prekinu sve veze i da žive osobe krenu dalje, dok s druge strane može postojati osjećaj da se sve veze s pokojnikom i dalje zadrže. Malinowski smatra da su svi ovi osjećaji izraženi upravo putem pogrebnih običaja. Drugačiji stav imaju ljudi koji slijede francuskog sociologa Emila Durkheima, jer je on smatrao da su u društvu iskazi tuge jednostavno preuveličani. Naime, smatrao je da iskazi tuge ne opuštaju napetosti nego ih samo još više pojačavaju (Innes 2000 : 59, Oštarić 1999 : 888). Smatrao je da svrha rituala nije u tome da se oslobode emocije nego u tome da ih ljudi pokažu. Britanski etnolog Edward B. Tylor smatra da se u trenutku smrti događaju dva prijelaza : „tijelo se konačno odvaja od svoje duše, a duša, posredovanjem pogrebnog obreda, prelazi u duh pretka. Duša umrloga postaje duh, to jest objekt religijskog vjerovanja i obrednog štovanja.“ (Oštarić, 1999 : 887).

Suvremeni psiholozi smatraju da pogrebni običaji predstavljaju podsvjesnu krivnju i strah zbog osjećaja da je smrt bila priželjkivana. Inače, psihijatri smatraju da ljudska podsvijest nikada ne može zamisliti neki stvaran završetak na Zemlji te ako naš život stvarno mora završiti, smatraju da se ljudski kraj života uvijek pripisuje nekim zlim, izvanjskim uplitanjima. Drugim riječima, u našoj podsvijesti, kako smatraju psiholozi, ne možemo nikada prihvatiti smrt. Zbog toga oni smatraju da je smrt uvijek povezana uz loši čin (Kübler-Ross 2008 : 14). Osim toga "psihijatrijska ispitivanja pokazuju da opsesija smrću... ima svoje korijene u djetinjstvu i dječastvu. Opsesija smrću često je povezana s osjećajem krivice : vjernik se boji da će biti bačen u pakao." (Kušić 1983 : 265). Iako često ljudi ne mogu uopće razmišljati o vlastitoj smrti, često znaju kada se dogodi nesreća nekome drugome razmišljati o tome i „u najdubljem kutku svoje podsvijesti potajno radujemo – zato što je to drugi, a ne ja.“ (Kübler-Ross 2007 : 18).

Bez obzira u koje objašnjenje obreda prijelaza vjerovali i dalje stoji činjenica da postoje proturječja u samim pogrebnim običajima. Naime, s jedne strane imamo iskazivanje straha od smrti, nekad čak i od mrtvih, a s druge strane imamo želju da se zadrži neka veza s pokojnikom. Zbog želje da se zadrži veza s pokojnikom, ožalošćeni nekad znaju dirati, pa i

ljubiti mrtvu osobu. Najčešće se veza s pokojnikom održava na dva načina. Prvi način, ožalošćeni znaju misliti da se duh pokojnika može zaštititi i pomoći onima koji su još uvijek živi te se takva veza najčešće uspostavlja na fizički način. Drugi način je održavanje veze s pokojnikom na spiritalan način, koji je još najčešći u suvremeno doba (Innes 2000 : 61).

3. 2. Etnološka građa o smrti u Hrvatskoj

Veći dio etnološke građe povezane uz smrt u Hrvatskoj skupio je utemeljitelj hrvatske etnologije Antun Radić, koji je objavio svoju građu u djelu „*Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*“¹⁴. U trećem dijelu „*Osnova*“ pod naslovom „Običaji“ autor navodi razne običaje, kao što su „Porod.Ženidba.Smrt.“. Upravo u tome dijelu Radić navodi pitanja koja trebamo postaviti tijekom smrti. Pitanja o smrti Radić je izradio na sljedeći način : a) priprema za smrt, b) umiranje, c) mrtvac u kući, d) ukop, e) kajanje (žalovanje za pokojnikom), f) groblje. Za svaki dio je postavio par pitanja na sljedeći način :

„a) **Priprema za smrt.** Misle li ljudi na smrt i spremaju li se kako za nju, ako i nijesu baš bolesni? Daje li se što za života komu? Kako se pred smrt staraju roditelji za djecu, muž i žena jedno za drugo? Pravi li se testament? Određuje li se što riječima ili na pismu o pogrebu?

b) **Umiranje.** Mora li tko biti uz čovjeka, kad umire? Tko je obično uz nje? Dolazi li tko k nje? Kako su običaji i gataña kod umiraña?

c) **Mrtvac u kući** – 1. Kako se zove mrtav čovjek (mrtvac, mrtavac, mrtvík)? – 2. Kako se mrtvac priredi (metne „na odar“, „na školke“)? Što se komu (starcu, mužu, ženi, momku, djevojci, djetetu) obuče i obuče i što se još na nju ili uz nju metne? – 3. Je li preko noći sâm? Tko je uz nju i što se radi? – 4. Dolazi li tko, da ga vidi i što se tu čini? Jauče li tko nad nje („javče li ga“ tko) i kako? – 5. Što se u kući mora ili ne smije činiti, dok je mrtvac na odru? Što se gata, vjeruje i čara?

d) **Ukop** – 1. U što se mrtvac metne, u čem će se zakopati? Što se prije s nje i na nje učini? Kako se zabije lijes? Što se čini, kad je mrtav već u lijesu? – 2. Nose li ili voze mrtvaca iz kuće? Tko to čini i kako? Tko za nje ide i kako (pokrivene glave)? – 3. Kako se obavlja ukop? – 4. Što se poslije ukopa čini na grobu? – 5. Što se čini odmah poslije ukopa u kući? (Što se čini s kolima na kojima su mrtvaca vozili? Jede li se i pije i kako?) – 6. Što se čini

---

¹⁴ „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“ ili skraćeno „Osnove“

neko vrijeme poslije ukopa i u koje dane? (Što je *dâća*?)¹⁵ Kaki su kod svega ovoga (kod svakoga napose) običaji i gataña?

e) **Kajanje (žalovanje za pokojnim).** Nosi li se za pokojnima drugo odijelo? Tko za kim nosi i kako dugo? Kakovo je to odijelo? Po čem se još vidi, da je nekome netko umro?

f) **Groblje.** Kako je uređeno groblje i pojedini grobovi? Što se o groblju misli i pripovijeda? Dolazi li tko na groblje, kada dolazi i po što? „ (Radić 1997 : 59-60)

Radić u svojim potpitanjima obuhvaća pripremu za smrt. Dakle, događaje prije smrti i poslije smrti, rituale i folklorne aspekte smrti, no, nije obuhvatio društveni aspekt. Nije niti u jednom dijelu objašnjeno kako se zajednica nosi sa smrti svojeg člana, kao niti stavove prema smrti, što sam objasnila u drugom poglavlju. Na poneka pitanja ću odgovoriti u ovom i sljedećem poglavlju.

3.3. Rituali obreda prijelaza u narodu

Prema narodnom vjerovanju postoje određeni predznaci smrti, koji su dolazili preko prirodnih znakova. Naime, smatra se da razne stvari koje nas okružuju predstavljaju nadolazeću smrt. Predznaci smrti mogu biti od raznih životinja, ispadanja dijelova tijela te događaja u i oko kuće. Npr.:

a) mravi u kući i krtica ili svinja ispred kuće,

b) glasno zavijanje psa, mijaukanje mačke, glasanje gavrana, itd.

c) ako sanjamo ispadanje zuba, ispadanje dlake iz brade, itd.

d) razni neobični događaji kao što su škripanje stropne grede, ako nam pukne ogledalo ili čaša, itd.

e) vjeruje se da će netko drugi od ukućana umrijeti u sljedećim slučajevima : ako pokojnik ne zatvori svoje oči, ako se pokojnik ne ukoči, ako mu lice nakon smrti stoji u grimasi, ako mu je jedno stopalo dulje od drugoga i tako dalje (Schneeweis 2005 : 125-126).

Tijekom povijesti bio je običaj da kada se ljudi pripremaju na smrt, jer znaju da će ubrzo umrijeti, to su radili na sljedeći način : ostavljali su novac za svećenika, odijelo u kojem će biti pokopani te lijes. Svoju posljednju želju mogli su ostaviti na dva načina : prvo, usmeno pred svjedocima, drugo, pisana oporuka, koja je češća u slučaju kada se ostavlja povećana imovina. No, od 13. stoljeća pa do 18. stoljeća postojao je drugačiji način. Naime, u to doba

---

¹⁵ Autor misli na karmine, Radić 1997., str. 60.

smrtno bolesna osoba je iskazivala svoje želje, ideje, zapravo sve svoje najskrivenije misli preko testamenta. Moramo uzeti u obzir da je ponekad u testamentu pokojnik zapravo predstavljao nepovjerenje ili čak ravnodušnost prema nasljednicima i ostatku obitelji. Dio testamenta je činila i vjerska klauzula, čiji je cilj bio javno obvezivanje pokojnikovih želja. Tek tijekom druge polovice 18. stoljeća dolazi do i današnjeg dana prisutnog zakonskog akta o preraspodjeli nasljedstva te se umanjuje njegovi prijašnji vjerski značaj (Arijes 1989 : 56). Arijes smatra da je sam autor testamenta pravio razliku između prava koja se odnose na imanje, koja su morala biti zapisana u testamentu te onih prava koja se odnose na milosrđe i osjećajnost, koja su bila usmeno prenošena najbližima (Arijes 1989 : 56,57).

Kada jedan od ukućana umire u vlastitoj kući, običaj je bio da „rođaci i susjedi posjećuju teško oboljelog i donose mu ponude, primjerice voće, sir, vino, rakiju, kako na drugi svijet ne bi otišao gladan ili žedan.“ (Schneeweis 2005 : 126). Zapravo, možemo reći da je soba pokojnika postala javno mjesto, u koju se slobodno ulazilo i izlazilo. Pošto je teško oboljela osoba znala da neće još dugo živjeti često se žalila za životom te se poslije toga opraštala od članova svoje obitelji i susjeda na način da ih je molila za oprost. Osim toga, često je umiranje osobe bilo popraćeno s plakanjem ostalih članova obitelji. Narodni običaj je bio da najmanje jedna osoba uvijek bude uz osobu koja umire i kada se približi trenutak smrti zapali se svijeća „koja se drži pod jastukom (u Hrvata zvana *Marijinska svića*)“, no, sama umiruća osoba nije smijala vidjeti svijeću. Ako osoba umre bez svijeće ispod svog jastuka „mora na onom svijetu tapkati u mraku, a može čak postati vampirom, vukodlakom“ (Schneeweis 2005 : 126-127). „Marijinska svijeća“ ili „Marijanska svijeća“ se stavlja, upaljena, u ruku pokojnika. Vjeruje se da pokojnik s upaljenom svijećom putuje s ovog svijeta s vjerom.

Prema narodnom vjerovanju, postoje rituali obreda prijelaza koji su namijenjeni ubrzavanju pokojnikovog puta prema njegovom konačnom odredištu. Navedeni rituali su sljedeći : molitva, prinošenje hrane, zaustavljanje svih satova u kući, često se zna ugaziti vatra u ognjištu, zatvaraju se prozori, navlače se zastori, a ponekad se čak i pokrivaju ogledala, jer postoji vjerovanje da pokojnik noću ne ustane, itd. Često vjerovanje je bilo da kada čovjek umre da se otvaraju prozori u kući kako bi duša na lakši način mogla izaći. „Duša lebdi oko kuće četrdeset dana u obličju ptice, leptira ili muhe.“ (Schneeweis 2005 : 128). Ponekad se umiranje pokušava olakšati tako da se umiruću osobu podigne iz postelje i položi na neko drugo mjesto, što je povezano uz običaj Indijaca da se smrtno bolesnu osobu položi na tlo. Na

taj način, kako se smatralo, duša bi trebala lakše ući u zemlju (Schneeweis 2005 : 127). Kübler-Ross smatra da su upravo staromodni običaji:

naznaka našeg prihvaćanja fatalnoga ishoda, i pomažu umirujućem pacijentu kao i njegovoj obitelji da prihvati gubitak voljenoga. Ako se pacijentu omogući završiti svoj život u obiteljskom i voljenom okruženju, od njega se traži i manje prilagodbe. Njegova ga obitelj vrlo dobro poznaje i zamjenjuje mu sedativ čašom njegova omiljenoga vina; ili mu miris domaće juhe može dati apetit da popije nekoliko žlica tekućine, koja je, mislim, još uvijek primamljivija od infuzije. (Kübler-Ross 2008 : 17)

3.4. Priprema za posljednje počivalište

Postoji određeni vremenski period od samog trenutka smrti do sprovoda. U tom vremenu, bio je običaj da se tijelo opere, stavi u odjeću za pogreb, o čemu će biti više riječi u sljedećem poglavlju te se ostavlja tijelo pokojnika da leži. Staro narodni običaj je da se nakon smrti mrtvaca pere toplom vodom na sljedeći način : voda se grije na vatri koja mora biti zapaljena izvan kuće, a voda nakon pranja se baca u rijeku ili iza ograde, gdje nitko ne može doći u kontakt. Vatra koja se koristila za zagrijavanje se gasi s vodom za kupanje, drvo koje je ostalo se baca u rijeku, a kotao se uvijek mora prevrnuti. Osim navedenog, običaj je i da se mrtvaca pere. No, mrtvaca pere osoba istog spola, znači, muškarci peru muškarce, žene peru žene. Na događaju pranja nije prisutna rodbina. Svi predmeti koji se koriste pri pranju mrtve osobe – a to su najčešće maramica, sapun, zdjela i češalj – bacaju se jer se smatraju da nisu čisti. Običaj pranja mrtvaca služi u dvije svrhe. Prva, čišćenje tijela, drugo, odrješenje od grijeha (Schneeweis 2005 : 128-129).

U današnje doba ovakvi rituali su u ovlasti pogrebnih poduzeća. Naime, u današnje doba rijetko tko umire kod kuće, pa se pokojnik nalazi prije samog pogreba u mrtvačnici, koje su uvedene zbog higijenskih razloga. U prošlosti zbog sveg većeg porasta urbanog stanovništva, moralo je doći do promjene. Danas mrtvačnice služe za izlaganje i ispraćaj pokojnika. Sam obred i način uklanjanja tijela ovise o čovjekovom položaju u društvu kao i okolnostima njegove smrti (Schneeweis 2005 : 132).

4. Sprovodi

U ovom poglavlju objasniti ću način na koji se odvija katolički sprovod, elemente samog sprovoda, grobove, grobne priloge te način žalovanja.

Naziv pogreb ima dva različita značenja kroz povijest. Naime, u početku je izraz pogreb bio povezan uz religiju, gdje se smatralo da se mrtvu osobu predaje zemlji te da se mrtva osoba pretvara u zemlju. Poslije toga pogreb poprima drugo značenje, gdje se smatra da pogreb predstavlja zapravo odlaganje posmrtnih ljudskih ostataka, uz vjerske rituale. U prošlosti je sprovod bio odmah na dan smrti, ali danas to više nije moguće. Naime, u današnje se doba sprovod može organizirati tek 24 sata nakon smrti.

4.1. Katolički sprovod

U prošlosti je bio običaj da se prije samog sprovoda i u slučaju ako je pokojnik umro kod kuće, pokojnik nalazi na odru u kući ili izvan kuće. Kod njegove glave se nalazi svijeća ili uljna lampica, koje predstavljaju značenje da pokojnikova duša ne mora lutati sama, u mraku, u drugom svijetu. Pokraj pokojnika se često nalazila posuda sa svetom vodom, gdje je posjetitelji mogu iskoristiti. (Schneeweis 2005 : 129-130). Zbog gubitka člana obitelji i tuge koji su osjećali, članovi obitelji su prestali sa poslovima u kuću, čak je kuhanje postala zadaća ostatka rodbine ili susjeda. Pogreb je mogao započeti kada bi se ožalošćeni oprostili od preminule osobe, na način da ožalošćeni dolaze posljednji put pogledati preminulog i dati mu počast. Posljednji oproštaj mogao je i još uvijek može biti organiziran u kući pokojnika, ali i u kapelici. Pokojnik nikada nije bio pokopan u odjeću u kojoj je preminuo te zbog toga morao je uvijek imati pogrebno odijelo, koje se oblačilo zbog sljedećih razloga : „svi idu onako kako su sahranjeni“, „da lijepo izgleda“, „da ne ide poderan na onome svijetu“, „da gore ne bude u starom“. (Đaković, 1989 : 144) Običaj koji vrijedi i danas. Što se tiče fizičkog izgleda pokojnog, ruke pokojnika su bile položene obično uz tijelo, a ako je pokojnik bio krsni kum, ruke su mu onda prekrizene (Schneeweis 2005 : 130). Djeci se nisu povezivale ruke, jer se smatralo da su djeca bez grijeha. Da se spriječi da usta ne ostanu otvorena, brada se obično vezala s rupčićem. Oči pokojnika su bile zatvorene jer ako bi bile otvorene onda „bi mogao za sobom povući jednog ili dva živa čovjeka“ (Schneeweis 2005 : 130).

U novije doba lijes izrađuje stolar, a grob kopaju profesionalni grobari, koji je dubok 1-1,20 m (Schneeweis 2005 : 132). Grob se inače smije početi kopati tek na dan ukopa jer bi

„otvoren noću izazvao još jedan smrtni slučaj“ (Schneeweis 2005 : 132). Osim toga, prije samog kopanja grob se blagoslivlja, na način da se zapali svijeće na uzglavku grobnog mjesta i križa se grobno mjesto lopatom.

Kod katolika sprovod se odvija na sljedeći način : na čelu pogrebne povorke prvo ide nosač križa, poslije nosači vijenaca, onda svećenik, poslije njega lijes, obitelj pokojnika te na kraju povorke su ostali ožalošćeni. Lijes je najčešće zatvoren. Ožalošćeni često nose cvijeće, najčešće bijele boje. Staro slavenski je običaj da tijekom pogrebne povorke ožalošćeni u povorci se ne smiju okretati, jer se smatra da će netko drugi onda umrijeti. To vjerovanje vjerojatno potječe iz pretpostavke da pokojnikova duša još uvijek lebdi i da će za sobom povući osobu koja se osvrne (Schneeweis 2005 : 140). Na samom groblju, svećenik nastavlja s obredima i molitvom, koja se često zna započeti već kod pokojnikove kuće. Poslije toga, svećenik blagoslivlja pokojnika sa svetom vodom. Postoji nekoliko načina uklanjanja tijela. Najstariji i najpoznatiji način uklanjanja mrtvog tijela je zakopavanje ili polaganje tijela u grob.

Tijelo se tako može položiti u ležećem položaju ili saviti, pa i vezati, u pozici *fetusa* pri čemu se, vjerojatno, podrazumijeva ideja ponovnog rođenja. Ponekad se tijelo zakopava i u sjedećem ili stajaćem položaju. Oko tijela se posipa crvena zemlja koja vjerojatno simbolizira životnu snagu. (Innes 2000 : 61-62)

Osim polaganje tijela u grob, u današnje doba prisutno je i kremiranje. Nakon zakapanja tijela na katoličkom sprovodu, lijes se zatvara te ožalošćeni bacaju lopatom ili rukama grudu zemlje, često u znak križa. Često se tijekom bacanja zemlje zna izgovarati i izreka „Laka ti zemlja“. Poslije sprovoda drveni križ se zabada u zemlju, pokraj njega se zapali svijeća te se stavlja posuda s blagoslovljenom zemljom.

Nakon sprovoda, tj. poslije posjete groblju ožalošćeni često odlaze na karmine, koje se odvijaju obično na dan samog sprovoda. Karmine se odvijaju u privatnim, često i obiteljskim kućama, gdje se priprema zakuska te se skupljaju najuža obitelj i rodbina. Poslije sprovoda te prije ulaska u kuću u kojoj se žaluje, ljudi se moraju očistiti od nečistoća koje su se s njima nakupile tijekom sprovoda. To se najčešće obavlja s pranjem ruku prije samog ulaska u kuću. Osim karmina, poslije sprovoda se često organiziraju i mise zadušnice i posjete grobu. Misa zadušnica se ponekad zna organizirati i prije samog sprovoda. Posjet grobu je pogotovo popularan tijekom Dušnog dana ili Dana mrtvih, koji se obilježava 2. studenog.

4.2. Elementi sprovoda

Kada sam objasnila obrede prijelaza i način na koji se sprovodi odvijaju, shvatila sam da zapravo postoje elementi sprovoda. Elementi sprovoda su sljedeći : animalni i kršćanski. Navedeni elementi su povezani uz smrt i sprovode na sljedeći način :

Animalni elementi	Kršćanski elementi
Otvaranje prozora da duša može lebdjeti	Bacanje zemlje za pokojnikom i „Laka zemlja“
Buđenje ostatka ukućana i životinja nakon nečije smrti	Sveta voda i tamjan
Zabrana osvrtnja na pogrebu	Stavljanje predmeta u lijes
	Nadgrobni križ
	Misa zadušnica

Tablica 21. Animalni i kršćanski elementi povezani uz smrt i sprovode (Schneeweis 2005 : 153-154)

4.3. Grobovi

Prva groblja nastala su prije 20 000 godina (Kuljić 2014 : 59). Tijekom povijest ljudi su se micali od mrtvaca, držali ih što je dalje moguće te su se sama groblja nalazila izvan gradova. Dakle, po ovome možemo zaključiti da je svijet živih morao biti strogo odvojen od svijeta mrtvih. Primjer toga možemo vidjeti već u antici, kada je u Rimu postojao zakon Dvanaest tablica¹⁶, koji je zabranjivao pokopavanje u gradovima (Arijes 1989 : 30). No, iako su bili odvojeni od svijeta živih, to nije značilo da pokojnici imali svoje mjesto za grob. Naime, u antičkom Rimu svi su, ponekad čak i robovi, imali svoje mjesto za grob, koje je bilo obilježeno sa natpisom. Praksa koja će u srednjem vijeku biti potpuno drugačija. U srednjem

¹⁶ Dvanaest tablica ili dvanaest pločica je najraniji rimski zakonik, napisan oko 451.-450. godine, koji je ispisan na 12 brončanih ploča, izloženih na Forumu. U zakoniku je zabilježeno dotadašnje običajno pravo, privatno i kazneno, postupci tijekom parnice te javno i sakralno pravo. Šentija, Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 2, C- Fob, 1977., str. 454.

vijeku mrtvi bili prepušteni crkvi, no, moramo još uzeti u obzir da riječ „crkva“ nije označavala samo zgradu crkve nego i cijeli prostor oko crkve. To je značilo da su se mrtvaci polagali u crkvama ili u crkvenim dvorištima. Iako su bili pokapani na navedenim mjestima, njihova mjesta nisu bila obilježena sa natpisom te niti pokojnici niti njihove obitelji nisu na niti jedan način mogli sami izabrati grobno mjesto. Navedeni izbor dolazi u upotrebu tijekom 14. stoljeća.

Tijekom i pred krajem 18. stoljeća plemstvo je počelo odvajati sprovode od crkve na način da se počinje sa uvođenjem noćnih sahrana ili tihih sahrana. Tihe sahrane su se odvijale isključivo preko noći te sa najužim krugom ljudi. U plemićkom sloju društva žene nisu bile prisutne na sprovodima. Takav običaj nije dugo trajao jer su građanski krugovi započeli sa skromnijim sprovodima, na grobljima koji su se nalazili izvan grada (Kuljić 2014 : 108). Dakle, u 18. stoljeću nisu svi gradovi imali groblje te se krajem stoljeća započinje sa tradicijom grobova izvan gradova. Tijekom 18. stoljeća polaganje mrtvacu na velike gomile u crkvama ili u crkvenim dvorištima postalo je neprihvatljivo. Zbog raznih razloga, koji su od nekih : zdravlje građana je bilo ugroženo zbog mogućih epidemija i infekcija te zbog toga što mrtvaci više nisu imali svoje dostojanstvo (Arijes 1989 : 59 - 60, Tarlow 2009 : 225, 227). Zbog gore navedenih razloga i pretrpanost groblja, dolazi do sve većeg otvaranja novih groblja koja su se nalazila u predgrađima. Tijekom godina, groblja koja su se nalazila u predgrađima su zamijenila crkvena groblja. Točnije rečeno, tijekom druge polovice 19. stoljeća pokapanje na gradskim grobljima u Engleskoj je postao standard te su se takva groblja nalazila u svim većim gradovima u Velikoj Britaniji i u Europi (Innes 2000 : 88, Tarlow 2009 : 217-218). Kao što je i logično, crkvena groblja su bila maksimalno povezana uz crkvu, pogotovo što se tiče njihove moći, dok su nova groblja bila namjerno odvojena što je dalje moguće od crkvenog utjecaja. Dakle, ožalošćeni koji su u novim grobovima, koji su bili odmaknuti od crkve i crkvenog prostora, pokopali svoje voljene, htjeli su na taj način pokazati svoji socijalni status te svoju emocionalnu vezu sa pokojnikom (Tarlow 2009 : 230). Upravo zbog toga nastala su nova groblja u Engleskoj, jer tijekom 1810-tih godina dolazi do želje grupe ljudi da tijekom pogreba mogu imati religijsku slobodu (Tarlow 2009 : 221). No, vjerojatno povijesno najvažniji razlog leži u tome da tijekom 19. stoljeća dolazi do drugačije, osobnije povezanosti između mrtvih i živih u skladu sa romantičarskim idejama. Dakle, iako su crkvena groblja bila prijetnja za zdravlje svih građana, to nije bio glavni razlog zašto dolazi do nastanka novih groblja. Naime, crkvena groblja, zbog svega već navedenog, nisu predstavljala niti fizički lijepo mjesto gdje bi ožalošćeni mogle posjećivati svoje pokojnike

(Tarlow 2009 : 232). Groblja koja su se otvarala u predgrađima su se razlikovala i po tome što su ožalošćeni imali sve veću želju da se njihovi pokojnici sačuvaju u blizini doma te da budu sahranjeni na obiteljskom imanju. Lako je raspoznati zašto se to uopće htjelo – na taj način mogle se grobove pokojnika sve više i sve češće posjećivati, što se nije prije moglo kada je postojala tradicija pokapanja u crkvi. Osim toga, na ovaj način, obitelj je mogla točno znati gdje je njihov član obitelji pokopan te je upravo to grobno mjesto od tada pripadalo pokojniku i ostatku njegove obitelji. Naime, postoje obiteljsko vlasništvo (Arijes 1989 : 60, 61, Tarlow 2009 : 227, 230-231). Upravo kada postoji točno određeno mjesto gdje će pokojnik biti pokopan, ili već je pokopan, predstavlja veliku razliku naspram prijašnjih stoljeća gdje je crkva pokopala pokojnika gdje je bilo mjesto te je sama crkva imala kontrolu nad cijelim pokopom. Dakle, upravo je privatno vlasništvo je označavalo statusni simbol i uspjeh (Tarlow 2009 : 231). Moram napomenuti da jedna od novosti je bila povezana uz posmrtno govore, gdje se pokušalo slaviti život pokojnika. Zanimljiva je činjenica da često i nevjernici odlaze na posjet grobu. Dakle, oni koji često niti ne idu u crkvu ili su nevjernici dolaze do groblja određenog pokojnika. Po tome možemo primijetiti da uspomena na pokojnike postaje i javni kult. Primjer tome još možemo vidjeti i tijekom 18. stoljeća kada dolazi do projektiranja groblja na način da groblja mogu primiti što više ljudi. Druga polovica 19. stoljeća je predstavljala razdoblje krematorija i zbog toga nisu bila u nastanku nova groblja. Ona groblja koja su postojala, najčešće su ostala iz prijašnjih stoljeća, tj. većinom izvan gradova. Što se tiče Hrvatske, tradicija groblja izvan gradova počinje biti aktivna tijekom druge polovice 19. stoljeća.

Što se tiče samog izgleda groblja, do 17. stoljeća groblja su se nalazila na četvrtastom crkvenom dvorištu. Daljnji izgled je bio sljedeći : jedan zid je činio jednu stranu crkve, a na ostale tri strane su se nalazile arkade ili kosturnice, na čijim usjecima su se nalazile ljudske kosti i lubanje. Navedene kosti obično su poticale iz velikih jama, često nazivane i „sirotinjske jame“, koje su bile široke i duboke nekoliko metara te su u njih bili poslagani pokojnici. Nakon nekog vremena, kada više nije bilo mjesta u jamama, otvarala bi se nova jama, a kosti bi se preselile u kosturnicu. Zanimljiva je činjenica da su se čak i kosturi bogatijih pokojnika, koji su se nalazili u unutrašnjosti crkve, jednog dana preselili u kosturnicu. Britanska i američka groblja su tijekom 19. stoljeća bila velika po svojoj veličini, nalazila su se na urbanim ili djelomično urbanim područjima, dakle, izvan gradova, na samom groblju se nalazilo puno zelenila, koje je predstavljalo normu za britansko groblje. Upravo se za zelenilo tijekom 19. stoljeća smatralo da pozitivno utječe na um, moral i emocije (Tarlow

2009 : 233). Tipično američko groblje tijekom 19. stoljeća imalo je veći geometrijski oblik nego britanski (Tarlow 2009 : 222). Kuljić smatra da postoji logična razlika između bogatih i siromašnih na način na koji oni pamte svoje umrle. Iako smatra da su svi pokojnici jednaki, smatra da njihovi nasljednici nisu. Naime, po Kuljiću postoje na groblju vidljive razlike – poneki grobovi su napravljeni od jednostavnog drva, dok su drugi napravljeni kao monumentalne grobnice (Kuljić 2014 : 8). No, smatrao je da „veličina spomenika je samo uslovni pokazatelj ranga jer i skorojevići mogu imati monumentalne grobnice“ (Kuljić 2014 : 8). Jedna od najvećih razlika između bogatih i siromašnih se vidi u tome kako se grobnice plemića, trgovaca i političara izdvajaju. Pošto je grob jedno od važnih mjesta sjećanja, upravo zbog toga predstavlja određeni položaj u društvu.

Što se tiče natpisa ili epitafa, kao što sam prije navela, u antici su bili prisutni, no, tijekom 5. stoljeća postaju sve rjeđi (Arijes 1989 : 46). Tijekom 12. stoljeća opet se počinju pojavljivati natpisi na grobovima, gdje se pojavljuju na grobovima poznatijih ličnosti (Kuljić 2014 : 70). Naravno, ovakvi grobovi su u početku bili rijetki te tijekom 13. stoljeća postaju sve češći. Osim natpisa, dolazi do još jedne novine – pojave bista, koja se obično nalazila pored natpisa te koja je tijekom 14. stoljeća jasno iskazivala crte lica pokojnika. Žene na bistama su bile rijetke. Od 16. do 18. stoljeća bile su popularne ploče koji su bile visoke oko 20 do 40 cm te koje su bile prislonjene uz zid crkve. Na pločama su ponekad bili natpisi bili na latinskom, a ponekad i na francuskom jeziku. Na manjim pločama je pisalo sljedeće : ime i prezime pokojnika, kada je umro i društvena pripadnost. Na većim pločama je uključivalo podatke sa manje ploče te prikaz scene u kojoj se nalazi pokojnik, na jednim od sljedećih načina : pokojnik kako je sam, pokojnik sa svojim svetim zaštitnikom, pred Kristom. Navedene ploče su zapravo predstavljale produženje uspomene na pokojnika (Arijes 1989 : 47, 48). Tijekom 18. stoljeća ploče sa jednostavnim natpisima postaju sve brojnije. No, čak i tijekom 13. stoljeća, postojale su kamene ili bakrene ploče koje su predstavljale identitet pokojnika, sa natpisom „ ovdje počiva“ (Arijes 1989 : 48, 49).

4.4. Grobni prilozi

Grobne predmete ili priloge možemo ih podijeliti na dva djela. Prvi, često nazivani i pravi prilozi, su : novac, hrana, piće, osobni i vjerski predmeti, itd. Najčešći prilog je upravo novac, koji se daje iz sljedećih razloga : prvo, kao sredstvo s kojim ukućani zapravo isplaćuju umrlu osobu. Drugo, novac predstavlja sredstvo s kojim će mrtva osoba platiti svoj boravak u

zagrobnom životu ili jednostavno započeti drugi život. Treće, sredstvo za zadovoljavanje umrle osobe na drugom svijetu (Đaković 1989 : 144). Česti pogrebni prilozima su i osobni predmeti pokojne osobe – npr. glazbeni instrumenti, lula, sat, itd. Ponekad prije same smrti pokojnik izrazi želju za određenim predmetom pa se upravo njegov željeni predmet stavlja u njegov grob na sprovodu. Ponekad pokojnik ne odluči sam, iz razloga što ponekad niti ne stigne pa ukućani i ostatak obitelji odluči koji će biti njegov grobni prilozima. Upravo u takvim situacijama, česti običaj je bio stavljanje u grob predmete koji su bili u neposrednom kontaktu s umrlom osobom. To su mogle biti razne stvari, npr. odjeća u kojoj je pokojnik umro, koja se smotala i stavljala ispod pokojnika, znao se stavljeti čak i jastuk, pa i plahta ili pak slama na kojoj je pokojnik spavao. To je znalo otići toliko daleko da se čak i češalj s kojim se pokojnik češljao, otpala kosa i nokti spremaju u grob. Ako se navedeni predmeti ne stave u grob, onda se spaljuju, bacaju u vodi ili ostave u šumi (Đaković 1989 : 145). Drugi dio priloga su cvijeće, zemlja, nakit i slično (Đaković 1989 : 138-139). Većina je grobnih priloga postavljana u sanduk pokraj ili na samog umrlog. Rijetki su bili slučajevi gdje su se grobni prilozima stavljali izravno na grob.

Grobni prilozima ovise i o spolu. Neovisno o spolu grobni prilozima su bili sljedeći : hrana, voda, cvijeće i odjeća. Žene su najčešće dobivale pribore koje su mi bili potrebni za kućanstvo – kao što su vreteno, šivaći pribor, a često im je dan i nakit. Sa druge strane, muškarci su isto dobivali pribore, najčešće su to bili pribori za pušenje (npr. to je često znala biti lula), alat koji im je bio potreban, ako su bili muzički nadareni često su dobivali i muzički instrument te na kraju su dobivali i piće (obično je to bilo vino ili pak rakija). Kao što će kasnije biti još jasnije nakon istraživanja osmrtnica, „Ima znatno više podataka o „sahranjivanju“ priloga s muškarcima u čemu, možda, ima presudnu ulogu položaj i tretman muškaraca u kući, obitelji, selu i patrijarhalnom društvu uopće“ (Đaković 1989 : 141). Ponekad se znalo dogoditi da je preminula osoba koja je bila mlada. Ako mladi pokojnik nije bio u braku, za njegovu smrt se smatralo da predstavlja veliki gubitak. U takvim situacijama, po narodom običaju, sprovod nije bio uobičajen, nego je bio običaj da sprovod zapravo predstavlja svadbu koju pokojnik nikada nije stigao imati. U takvom slučaju, grobni prilozima su se razlikovali od uobičajenih grobnih priloga. Naime, u takvoj izvanrednoj situaciji, grobni prilozima su bili sljedeći : svadbena odjeća, ako grobni prilozima nije bila cijela svadbena odjeća bio je dio odjeće, ponekad se davalo i prstenje, itd. (Đaković 1989 : 141). Djeca su isto imala poseban način sprovoda. Zbog velike tuge koju su članovi obitelji osjećali za njihovim preminulim djetetom, sprovod je bio organiziran što je bilo prije moguće. Razlika naspram ostalih vrsta sprovoda je u tome

što su u ovakvom sprovodu sudjelovali samo ukućani. Pokojnik je u tom slučaju pokopan u blizini kuće, najčešće u obiteljskom dvorištu, vrtu ili pod drvetom (Đaković 1989 : 141). Ako je ostala kolijevka nakon smrti djeteta, ona se rješavala na tri načina. Prvi, kolijevka se razbijala na grobu, drugo, bila je ostavljena u šumi, treće, korištena je i dalje. Prva dva zapravo predstavljaju veliku tugu ostatka obitelji. Prilozi su znali ovisiti i o društvenom statusu pokojnika. Tako se npr. glavama kuće u grob stavljaju novac na prsa, ruku ili u njihov džep, jer „i na ovome, svijetu on je imao pravo da s njim raspolože“ te „da ne pođe nešto za njim iz kuće“ (Đaković 1989 : 142).

4.5. Žalovanje

Do kraja 12. stoljeća žalovanje je bilo ritualizirano. Dakle, postojala je potreba za žalovanjem koja se iskazivala na otvoren način. Žalovanje za pokojnikom je od kraja 17. stoljeća imala dvostruki smisao. Prvi smisao, pokazivanje tuge od strane obitelji nakon što pokojnika više nema, čije vrijeme je ponekad bilo svedeno na minimum. Drugi smisao, zaštita da ožalošćena osoba na pretjerani način ne izražava svoju tugu. Zbog toga, ožalošćena osoba je trebala imati društveni život, gdje bi posjećivao ostatak obitelji, susjede, prijatelje, itd., koji bi mu pomagali da se njegova tuga oslobodi. Do 18. stoljeća dolazi do promjene jer tijekom navedenog stoljeća dolazi do pojave žalovanja koje je povezano uz rituale. Žalovanje se ponovo vraća na dramatično i otvoreno iskazivanje boli tijekom 19. stoljeća. Tijekom 19. stoljeća dolazi do iskazivanja žalovanja na sljedeći način : plaču, mole se, gestikuliraju, ponekad čak i na histeričan način, gdje se znalo padati u nesvijest (Arijes 1989 : 57, 58). Dakle, žalovanje izlazi iz uobičajenih okvira. Upravo to izražavanja boli nastala je kao posljedica nepodnošljive misli na buduće razdvajanje. Dakle, kao što je već navedeno, pošto je veza između pokojnika i ožalošćenih od navedenog stoljeća bila individualnima, tako da se i proces žalovanja često iskazivao na romantičan te kao i na sentimentalna način. Često su i posjećivali grob pokojnika da se podsjetite na osoba sjećanja o pokojniku. Sam centar žalovanja su bili ostaci tijela pokojnika. Upravo u svemu ovome vidimo razlog zašto su ljudi tijekom 19. stoljeća htjeli da sam grob njihovog voljenog pokojnika bude što bliže njima. Naime, što je grob pokojnika ožalošćenima bliže, to ga češće mogu posjećivati. Tijekom 20. stoljeća opet dolazi do promjene kada se žalovanje opet potiskuje, mogući razlog tome je modernizacija, pogotovo je to vidljivo jer se žalovanje pojavljuje u najužim mogućim krugovima. No, osim navedenog, država počinje sa većom organizacijom kontroliranja leševa

i registracije smrti te zbog toga možemo reći da tijekom 20. stoljeća dolazi do „revolucije smrti“ (Kuljić 2014 : 109, 130). Zanimljiv je pogled na žalovanje i zapadnu Europu. Naime, tijekom 16. stoljeća, u zapadnoj Europi, žaljenje se odnosilo na plač i na crnu odjeću. Tijekom povijesti žene su pripremale mrtvog, brinule se za rituale žaljenja i oplakivanja, dok su muškarci uvijek bili aktivniji u organiziranju sprovoda. Činjenica je da je modernizacija zapravo udaljila ljude od smrti te je mogući razlog tome što rijetki imaju neposredno iskustvo smrti, o čemu je više riječi bilo i prije.

Nakon nečije smrti postoje i društveni pritisci, npr. očekuje se od ljudi da tuguju, a pogrebi su mjesto gdje ljudi mogu najviše iskazati svoju tugu. Istu konstataciju navodi i Emile Durkheim te on objašnjava kako smrt pojedinog člana obitelji utječe na reakcije ostatka njegove obitelji :

Kad pojedinac umre, obiteljska grupa kojoj je pripadao osjeća se umanjenom, i da bi reagirala na to smanjenje, ona se okuplja. Zajednička nesreća ima jednak učinak kao i približavanje nekog sretnog događaja : oživljuje osjećaje kolektivne pripadnosti koji stoga potiče pojedince da se potraže i međusobno približe....Ne samo da najbliži pridružuju svoju bol grupi nego i društvo vrši moralni pritisak na pripadnike grupe kako bi uskladili svoje osjećaje sa situacijom. Ostati indiferentnim na udarac koji je pogodio grupu i smanjio je, značilo bi izjaviti da grupa u njihovim srcima ne zauzima mjesto koje bi trebala zauzeti; to bi značilo negirati je. Obitelj koja dopušta da netko od njezinih članova umre a da ne bude oplakan samim tim svjedoči kako joj nedostaje moralno jedinstvo i kohezija... (Durkheim 1937: 571)¹⁷

Nakon što obitelj izgubi člana svoje obitelji, ostatak članova se osjeća uzbuđeno i tužno te im je zbog toga potrebno neko vrijeme dok se ne oporave od nove situacije te šoka, koji je normalan. Članovi obitelji prvih dana, nakon smrti pokojnika, zauzeti su sa raznim poslovima koje je potrebno napraviti za pokojnika. Naravno, najvažnije je da se mora organizirati sprovod, o čemu je više riječi bilo prije. Kada sprovod prođe obitelj počinje osjećati pravu promjenu u njihovim životima te možemo reći da osjećaju i prazninu. U situaciji gdje se ostatak obitelji pokušava nositi sa svime što se dogodilo sa pokojnikom, često znaju tražiti

---

¹⁷ Prijevod s francuskog iz Rihtman-Auguštin 1988., str.118.

podršku na način da pričaju sa svojom okolinom. U takvoj situaciji pogotovo je poželjno da je njihov sugovornik dobro poznao pokojnika, jer na taj način mogu podijeliti različite uspomene na pokojnika. No, prihvatiti da njihove voljene osobe više nema te da je više neće vidjeti u ovom životu, teško je prihvatiti za bilo koju osobu. Upravo zbog toga što teško prihvaćaju smrt pokojnika, znaju se ponašati kao da je pokojnik još uvijek živ. Npr. prepuštanje maštanju, koje zna ići toliko daleko da se čini da zapravo razgovaraju sa pokojnikom. Obitelj i svi koji žale za pokojnikom mijenjaju tijekom procesa žalovanja i svoji vanjski izgled. Ožalošćeni mijenjaju svoju odjeću, na način da nose crnu odjeću i ne nose svjetlije boje. Iako je danas crna boja prisutna u procesu žalovanja, staroslavenski običaj je da se često pojavljuje i bijela boja, jer su Slaveni smatrali da je smrt ženskog roda i zbog toga su zamišljali smrt kao ženu koja je bila odjevena u bijelo (Schneeweis 2005 : 134, 154).

5. Osmrtnice kao povijesni izvor

Građa koju ću istraživati su novinske osmrtnice iz *Novog lista* iz 1970-te godine. Bavim se *Novim listom*, jednim od najvažnijih dnevnih novina i također jer me zanimaju osmrtnice iz isključivo riječkog područja. Novinske osmrtnice možemo podijeliti na tri djela : prvo, na obavijest o smrti i/ili pogrebu, drugo, zahvale i treće, sjećanja u različitim vremenskim razdobljima nakon same smrti pokojnika te ću se ja baviti sa svima od navedenih. Osmrtnicu možemo definirati na sljedeći način - „objava o čijoj smrti otisnuta na papiru ili objavljena u novinama.“¹⁸ Zahvale su „pismena izjava zahvalnosti“¹⁹ te sjećanja su povezana uz glagol sjetiti „(koga, čega) oživiti u svijesti predodžbu o čemu; prisjetiti se.“²⁰ Možemo se pitati „zašto ljudi uopće čitaju osmrtnice?“ Ljude koji čitaju osmrtnice možemo podijeliti na četiri kategorije :

1. obiteljski članovi pokojnika
2. poznanici pokojnika
3. članovi organizacija, koji su bili povezani uz pokojnika
4. ljudi koji vole čitati osmrtnice makar nisu poznavali pokojnika

---

¹⁸ Anić, 1994., str. 616., Isto u Hrvatski enciklopedijski rječnik, Nes-Per, 2004., str.199.

¹⁹ Anić, 1994., str. 1196., Isto u Hrvatski enciklopedijski rječnik, Vit-Ž, 2004., str.91.

²⁰ Anić, 1994., str. 994., Isto u Hrvatski enciklopedijski rječnik, Sim-Tap, 2004., str. 28.

Prije nego što započnem sa analizom građe objasniti ću ukratko samu povijest osmrtnica i osmrtnice na engleskom govornom području, najviše zbog razlika naspram jugoslavenskih osmrtnica i zbog toga većeg broja istraživanja na anglofonskom području.

5.1. Kratka povijest osmrtnica

Prethodnici samih osmrtnica su bile knjige s kratkim biografijama koje su bile vrlo slične modernim osmrtnicama. Jedna od takvih knjiga je bila „*Kratki životi*“²¹ napisane od strane John Aubreya u razdoblju od 1669. do 1696. godine. Novine tijekom 17. stoljeća, točnije tijekom 1731. godine, započinju sa objavom prvih modernih osmrtnica, koje su bile tiskane i objavljenje u londonskom *The Gentleman's Magazine*. Navedene osmrtnice su bile kao današnje obavijesti o smrti pokojnika, s malom biografijom te sa opširnim detaljima smrti. Zanimljivo je vidjeti za koji sloj društva je objavljeno najviše osmrtnica tijekom prvih godina objavljivanja i tiskanja. Naime, tijekom 1759. godine u istim novinama objavljeno je 19 514 obavijesti o smrti, a od toga 6 905 je bilo za mlađe od dvije godine te 2 063 za djecu između druge i pete godine (Starck 2006: 19). Dakle, po tome možemo ustanoviti da je smrtnost djece još uvijek bila prisutna u velikom postotku.²²

Poslije *The Gentleman's Magazine* osmrtnice se pojavljuju i u *The Daily Universal Register*²³ tijekom 1785. godine. Tijekom 1835. godine *The Times* je tiskao osmrtnice koje su zapravo bile komemoracije sa posebnim osvrtom na pokojnikov javni život, dok će se modernije osmrtnice tijekom kasnijih stoljeća, pogotovo na engleskom govornom položaju, fokusirati na pokojnikov javni i privatni život. Dakle, kao što je već navedeno i logično osmrtnice se razlikuju tijekom stoljeća. Naime, tijekom 19. stoljeća često su se opisivale scene smrti te su zbog toga obavijesti o smrti često glasile na sljedeći način : „Kratki dio godine ona je bila mlada, voljenja žena i družica, majka, leš!“ (Johnson 2006 : 10). Najveći broj osmrtnica, preko 56%, tijekom 1900. godine, bilo je povezano uz vlasnike određenih poslova, zemljovlasnike, generale i političare. Tijekom 20. stoljeća nije bilo opisa smrti, no

---

²¹ Na engleskom „Brief Lives“, izvor : Fowler 2007., str. 4.

²² Tako da npr. „U današnje doba dijete koje se tek rodilo ne može napustiti bolnicu bez imena, a u 18. stoljeću se djetetu nije davalo ime sve do njegove šeste godine.“ Kuljić, 2014., str.11

²³ Današnji *The Times*.

bile su prisutne osmrtnice koje su bile povezane uz vojne položaje te opisivanje kvalitete osobe, pogotovo tijekom i nakon 1948. godine. Tijekom 1948. godine osmrtnice su bile objavljene najviše za znanstvenike i kulturne djelatnike (Fowler 2007 : 130). Osmrtnice koje su bile objavljene u Jugoslaviji tijekom 1970-tih godina nisu objavljivale ikakve podatke o pokojnikovom javnom ni privatnom životu. Jedino kada se spominjalo bilo kakav podatak o pokojnikovom javnom ili privatnom životu je bilo kada je pokojnik bio na važnom društvenom položaju. Inače se objavljivala standardizirana osmrtnica, gdje se samo obavještavalo društvo da je osoba preminula.

Osmrtnice su izraz društva te zbog toga se i mijenjaju kako se i društvo mijenjalo. Zbog toga, osmrtnice se nisu samo razlikovale što se tiče sadržaja i stila (od romantičkog stila tijekom 19. stoljeća do jednostavnijeg stila tijekom 20. stoljeća), nego su predstavljale i društvene i socijalne promjene. Zbog toga možemo reći da ako želimo pratiti poredak osmrtnica, paralelno sa time možemo pratiti i demokratizaciju društva. To je pogotovo vidljivo kada pogledamo engleske primjere. Naime, u prošlosti je tijekom objavljivanja osmrtnica postojao određeni poredak koji se bazirao na prednosti, pogotovo prisutan u *The Times-u*. Prednost se tijekom 1869. godine iskazivala na sljedeći način : imena pokojnika iz doma lordova, pokojnici koje su bili povezani uz umjetnost, književnost i znanost, vojnici i građani, dok su tijekom 1900. godine osmrtnicama sa vojnim titulama imale prednost (Fowler 2007: 6, 82, 83). Dakle, tijekom povijesti u osmrtnicama su elita i aristokracija imale prednost. Osim navedenog, moramo uzeti u obzir da novine nisu uvijek bile toliko zastupljene i lako dostupne svima kao što su to danas. No, zbog razvoja industrije tijekom 19. stoljeća dolazi i do razvoja tiskanja novina, koje je sa sobom povlačilo distribuciju novina, a sa time i profit. Zbog navedenog, svakodnevno čitanje novina nije više bio luksuz te navika bogatih stanovnika i muškaraca iz čitateljskih klubova. Naime, zbog promjene tijekom 19. stoljeća novine počinju biti čitane i od strane radnika (Starck 2006 : 48). To je išlo toliko daleko da je popularnost i čitanost *The Daily Telegraph*, koji je tijekom 19. stoljeća stajao samo jedan peni, narasla toliko velika da je postao jedan od najvećih novina na svijetu sa prodajom preko milijun kopija. Osim toga, kao današnje, tj. moderne osmrtnice samo za jednog pokojnika počinju sa objavljivanjem u tadašnjem *The Times-u* tijekom 1879. godine.

Tijekom Prvog svjetskog rata dolazi do sve većeg broja osmrtnica, što je razumljivo zbog rata. Osmrtnice tijekom Prvog svjetskog rata su uglavnom bile koncentrirane na poginule vojnike, a manje na građane, što je razumljivo jer se u ratnim godinama sve baziralo na rat i događaje oko rata. Tijekom Drugog svjetskog rata sve je manji broj osmrtnica.

Mogući razlog tome je što su vijesti uglavnom bile vezane uz rat, koje su bile raširene na najvećem broju stranica novina te samo sredstvo za tiskanje novina je bilo smanjeno (Bates, Monroe, Zhuang 2009 : 7). Moram napomenuti i da dolazi do revolucije u osmrtnicama nakon 1970-tih godina i tijekom 1980-tih godina, jer nakon navedenih godina bilo tko može dobiti osmrtnicu, zbog demokratizacije. Naime, tijekom 1980-tih godina započinju novine sa objavljivanjem osmrtnica za žene i radničku klasu (Fowler 2007: 3, Johnson 2006 : 10).

Tijekom stoljeća dolazi i do promjene mjesta tuge. Prvo mjesto tuge je bila crkva, no, tijekom 19. stoljeća novo mjesto postoje mrtvačnica. U današnje doba pogotovo je prisutno digitalno sjećanje na umrle, kada virtualne osmrtnice tijekom 1990-tih godina postaju popularne. Dakle, mjesto tuge postaje odmaknuto od tjelesnog objekta. Možemo reći da zapravo postoje virtualni grobovi, pogotovo vidljivo na Internetu gdje se lagano mogu pronaći podatci o umrloj osobi te je lakše otići na Internet nego na grob pokojnika. Jedna od najpopularnijih web-stranica povezana uz osmrtnice je obituaries.com²⁴, na kojoj se nalaze novinske osmrtnice iz Sjedinjenih Američkih Država i Kanade. Stranica je pregledna te nudi opciju traženja osmrtnica po : imenu pokojnika, prezimenu, mjestu boravka i uključuje sve zemlje engleskog govornog područja. Osim toga, ako osoba ne želi tražiti na navedeni način, stranica nudi opciju traženja novina preko abecednog reda. Tako da započinje sa slovom a, prva država je Alabama te završava sa slovom w, sa državom Wisconsin. Na isti način se mogu tražiti osmrtnice iz Kanade, gdje se nudi opcija abecednog traženja po kanadskim državama, od a, sa državom Albertom do s, sa državom Saskatchewan. Obavijesti o smrti i pogrebu se često mogu pronaći i na društvenim mrežama, kao što su to Facebook i Twitter. Najpopularnije hrvatske stranice na Facebook-u koje su povezane uz osmrtnice su : [osmrtnice.hr](https://www.facebook.com/osmrtnice.hr)²⁵ i [osmrtnica obavijesti o smrti](https://www.facebook.com/osmrtnica)²⁶. Naime, često kada osoba premine, na pokojnikovoj stranici, ili popularno rečeno na njegovom/njezinom „zidu“, ožalošćeni znaju pisati riječi utjehe jedni drugima, nezadovoljstvo što je osoba preminula, ponekad samo jednostavno RIP ²⁷ ili riječi tuge što osobe više nema. Na Twitteru najpopularnije hrvatske

---

²⁴ Link za stranicu je sljedeći : <http://www.obituaries.com/ns/obituariescom/obits.aspx>, preuzeto dana : 22.8.2015.

²⁵ Link : https://www.facebook.com/osmrtnice.hr?ref=br_rs, preuzeto dana 6.9.2015.

²⁶ Link : <https://www.facebook.com/osmrtnica?fref=ts>, preuzeto dana 6.9.2015.

²⁷ Skraćeno iz latinskog, Requiescat, Requiescant In Pace

stranice su : osmrtnice.hr²⁸ i Necrologium²⁹. Postoje još dvije hrvatske stranice, iste koje se i pojavljuju i na društvenim mrežama : Necrologium³⁰ i Osmrtnice.hr.³¹

5.2. Osmrtnice sa engleskog govornog područja

Na engleskom govornom području, dakle u Australiji, Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi, tijekom povijesti postojali su urednici osmrtnica i osobe koje su pisale osmrtnice, koje su u većini slučajeva bile muškog roda, kao i većina drugih novinara. Često su osmrtnice pisali novinari ili profesionalci koji su pisali isključivo osmrtnice, sa nadimcima kao što su bili Anđeo smrti, Dr. Smrt, itd. Na engleskom govornom području običaj je da osobe koje pišu osmrtnice telefonski razgovaraju sa članovima obitelji te zbog toga ne moraju vidjeti člana obitelji i član obitelji ne mora vidjeti njih. Sve što im je potrebno je samo telefon. Osim samih urednika i pisaca osmrtnica, osmrtnicu može napisati i obitelj te kada se na taj način radi takve osmrtnice su kraće. No, rijetke su osmrtnice koje su napisane od strane obitelji. Naime, u novinama *The Herald* 80% osmrtnica je napisano od strane urednika novina (Fowler 2007: 111). Za društveno značajne a sa time i poznate pokojnike često se koriste i sekundarni izvori – npr. biografije, informacije iz knjiga, itd. Osim toga, takve osmrtnice novine tretiraju kao vijesti, dok osmrtnice od strane obitelji su tretirane kao oglasi, koje se tiskaju sa točnom onim riječima koje je obitelj i napisala. Kada urednici pišu osmrtnice, najčešće se koriste sljedeći podaci : ime pokojnika, nadimak (ako ga je pokojnik imao), mjesto i datum rođenja, ime roditelja, mjesto, datum i uzrok smrti. Ponekad je to išlo toliko daleko da se znalo navoditi visina i težina, građa tijela, boja i stil kose, ton glasa, temperament, religijsko vjerovanje, itd. No, postojao je i drugi način sakupljanja podataka o pokojniku. Naime, ponekad su i mrtvačnice predstavljala posrednike između novina i obitelji. Mrtvačnice daju obiteljima papir kojeg moraju ispuniti, sa informacijama o pokojniku – najčešće su to ime i prezime pokojnika, dob, datum rođenja, ime mrtvačnice, itd. Poslije toga, mrtvačnice predaju informacije novinama, pa urednici objavljuju osmrtnice sa dobivenim informacijama (Bates, Monroe, Zhuang 2009 : 13 -14).

---

²⁸ Link : https://twitter.com/osmrtnice_hr, preuzeto dana 6.9.2015.

²⁹ Link : <https://twitter.com/necrologium>, preuzeto dana 6.9.2015.

³⁰ Link : <http://www.necrologium.com/default.aspx>, preuzeto dana 6.9.2015.

³¹ Link : <http://www.osmrtnice.hr/>, preuzeto dana 6.9.2015.

U Engleskoj je *Times of London* predstavljao standard kako osmrtnice trebaju biti napisane za cijeli svijet, pa tako i za Ameriku. U Americi prve osmrtnice pojavljuju se tijekom 1704. godine u *Boston News-Letter*. Osmrtnice koje su bile objavljene tijekom 1900-tih godina u *Times of London* su uglavnom bile za aristokrate te građanski sloj i žene skoro pa nisu bili prisutni, pravilo koje je vrijedilo kroz cijelo 20. stoljeće. Kao što je već navedeno, osmrtnice u novinama su uglavnom bile za društveno značajnije ljude. U manjim, ne toliko značajnim novinama, bile su tiskane osmrtnice za građanin. Naime, tijekom 1982. godine Jim Nicholson je počeo sa objavom osmrtnica za obične građane u novinama *Philadelphia Daily News*, na način da je počeo objavljivati osmrtnica za građane koji su vodili bilo kakav zanimljiv život (Bates, Monroe, Zhuang 2009 : 8 – 9). Poslije toga, ideju su prihvatile i druge novine. Tijekom 1995. godine *The Economist* je uveo tjedne osmrtnice, koje su se fokusirale na posebnost same pokojne individualne osobe, tj. zbog čega je njegov život bio zanimljiv. Upravo je to najveća razlika naspram američkih osmrtnica, gdje su se osmrtnice uglavnom fokusirale na profesionalne uspjehe, socijalnu povezanost s drugim ljudima i način smrti. Sličan primjer možemo primijetiti i u Jugoslaviji. Naime, osmrtnice se pojavljuju tijekom polovice 19. stoljeća kada je zapravo jugoslavensko novinarstvo bilo u samom začetku. Kao i u Engleskoj, tako i u Jugoslavenskim novinama, u početku su se osmrtnice objavljivale za poznate i bogatije ljude, no, situacija se tijekom vremena promijenila, kao što sam već navela i za Englesku. Osim toga, vidljiva je i paralela sa Engleskom i Jugoslavijom i što se tiče suradnje između obitelji i novina te pogrebnih poduzeća koje pišu i objavljuju osmrtnice na Internetu.

5.3. Novi list

Novi list su riječke novine koje izlaze svaki dan, osim blagdanom u cijeloj Hrvatskoj. Započinju izlaziti tijekom 1900. godine, kada ih je pokrenuo Frano Supilo. *Novi list* se par godina nazivao i *Riječki novi list*. Struktura je sljedeća : na prvih par stranica se pojavljuju najvažnije vijesti iz inozemstva, poslije toga najvažnije vijesti iz Jugoslavije te se osmrtnice obično nalaze na zadnjim stranicama novina, poslije kulture, sporta i rasporeda vlakova i drugih prijevoznih sredstava.

U *Novom listu* za svaku osmrtnicu se primjenjuje tipizirani crni okvir te se primjenjuje i standardni tip pisma za tekst o pokojniku. Sami oblik osmrtnica se razlikuje – poneke osmrtnice znaju biti uspravne, stojećeg oblika, dok su druge vodoravnog, ležećeg tipa. Gotovo

sve osmrtnice su isključivo samo za jednog pokojnika, osim jedne osmrtnice, gdje je objavljena osmrtnica za dvije osobe, tj. za supružnike. Navedena osmrtnica je sljedeća : „*Tužnim srcem javljamo svim prijateljima i znancima, da su naši neprežaljeni G. i D. J. tragično preminuli dana 4. VIII 1970. godine. Sahrana će se obaviti u rodnom mjestu Maoče – Pijevlja.*“³² Osmrtnica je objavljena za dvije osobe jer su oboje umrli isti dan, na istom mjestu, istim tragičnim događajem. Sami detalji njihove smrti nisu objavljeni u *Novom listu*.

Veličina osmrtnica varira od osmrtnice do osmrtnice. Neke osmrtnice su poprilično velike i mogu imati više od 10 rečenica, dok za druge osmrtnice je napisano samo par redaka te je njihova veličina prilično mala. To ovisi i o društvenom položaju pokojnika, kako sam već i navela na primjeru Engleske. Naime, primijetila sam tijekom istraživanja da pokojnici koji su bili na višem društvenom položaju imaju veći broj osmrtnica te više napisanih rečenica o njima. Često se za takve osobe napiše i mala biografija te se obavijest o njihovoj smrti nalazi na početnim stranicama „*Novog lista*“. Mogu navesti dva primjera. Prvi, „*P. B. je bio predsjednik Općinske konfederacije SKH Poreč te je vršeći svoju odgovornu dužnost tragično preminuo dana 20.1.1970. nedaleko od Ljubljane. Uzrok njegove smrti su teške povrede od prometne. Osim što je bio predsjednik Općinske konfederacije SKH Poreč, bio je i direktor vodovoda u „Gradole“. Svečano je sahranjen te se na njegovom pogrebu skupilo oko 6,000 Porečana i ljudi iz okolice. Tijelo mu je bilo izloženo u zgradi Općinske skupštine 22.1. poslije podne i 23.1. do 12:00. Na izlazu iz grada nalazila se kolona od oko 500 automobila koja je ispratila posmrtno ostatke do Višnjana. B. grob je bio otvoren.*“³³ Drugi, „*Umro V. D., aktivni društveni-politički radnik, koji je imao 39 godina. Preminuo je nakon duge i teške bolesti te je bio bivši predsjednik Skupštine općine Mali Lošinj.*“³⁴

Osmrtnice su tijekom 1970-te godine u *Novom listu* rasprostranjene na različitim mjestima. Naime, ponekad osmrtnice znaju biti objavljene uz programe za kazališta, kina, red plovidbe trajekta i brodova, tj. na zadnjim stranicama samog lista, dok se poneke osmrtnice objavljene među ostalim oglasima. Upravo zbog činjenice što zapravo ne postoji određeno mjesto u *Novom listu* tijekom 1970-te gdje su sve novinske osmrtnice iz tog dana rasprostranjene, često mi se znalo događati da moram posebno pažljivo pregledavati svaku

---

³² „*Novi list*“, broj osmrtnice 7247, zbog poštovanja prema pokojnicima neću kod niti jedne osmrtnice navesti puno ime i prezime pokojnika

³³ „*Novi list*“, obavijest o smrti i biografija str.3., 22.1.1970. te osmrtnica na dan sprovoda, str.7.,23.1.1970.

³⁴ „*Novi list*“, 13.4.1970., str. 3.

stranicu u listu da mi poneka novinske osmrtnica jednostavno ne promakne. Jedan od problema na koje sam naišla tijekom istraživanja je i činjenica da se poneke osmrtnice nalaze među sportskim stranicama, pogotovo preko vikenda kada i *Novi list* ima više osmrtnica i više stranica, gdje ih nikada ne bih očekivala. Osim toga, ponekad se na dnu osmrtnice zna nalaziti broj same osmrtnice, dok kod drugih osmrtnica ne piše broj. Zbog toga ponekad ću moći zabilježiti broj same osmrtnice, dok u drugom slučaju to nije moguće te ću zbog toga napisati datum objavljivanja i stranicu na kojoj je osmrtnica objavljena. Neću navesti ime i prezime pokojnika niti za jednu osmrtnicu jer želim poštivati privatnost pokojnika i njegove obitelji.

5.4. Analize građe

Dinamiku objavljivanja osmrtnica sam podijelila po danima u tjednu - od ponedjeljka do nedjelje. Pregledavala sam koliko je tijekom jednog dana obavljeno obavijesti o smrti, koliko zahvala te koliko sjećanja.

5.4.1. Obavijesti o smrti

Da bude preglednije, odlučila sam obavijesti o smrti podijeliti na dane u tjednu te ih tablično prikazati na način da prikažem tijekom kojeg je dana tijekom jedne godine, 1970-te, objavljeno najveći broj obavijesti o smrti. Rezultati su sljedeći:

Dani u tjednu	Broj obavijesti o smrti
Ponedjeljak	121
Utorak	143
Srijeda	107
Četvrtak	94
Petak	104

Subota/ Nedjelja	142
------------------	-----

Tablica 9. Pregled dana u tjednu i objavljivanje obavijesti o smrti tijekom 1970-te godine

Tijekom 1970-te godine najviše obavijesti o smrti je objavljeno tijekom utorka i subote/nedjelje. Izdanje za subotu i nedjelju je spojeno u jedan dan. Mogući razlog navedenih rezultata tome je što *Novi list* tijekom vikenda ima veći broj stranica nego preko tjedna pa je zbog toga i mogući veći broj obavijesti o smrti.

5.4.2. Zahvale

Na isti tablični način s kojim sam prikazala obavijesti o smrti, tako ću prikazati i zahvale tijekom jedne godine, 1970-te. Rezultati su sljedeći:

Dani u tjednu	Broj zahvala
Ponedjeljak	54
Utorak	45
Srijeda	57
Četvrtak	49
Petak	36
Subota/Nedjelja	130

Tablica 10. Pregled dana u tjednu i objavljivanje zahvala tijekom 1970-te godine

Daleko najviše zahvala se objavljuje tijekom vikenda. Mogući razlog tome je što *Novi list* tijekom vikenda ima veći broj stranica nego preko tjedna pa je zbog toga i mogući veći broj zahvala.

U zahvalama obitelj najčešće zahvaljuje svim prijateljima, rođacima, poznanicima i susjedima na održanom govoru i/ili kićenju groba. Osim navedenih, obitelj se često zna zahvaljivati i raznim radnim organizacijama, liječnicima i privatnim osobama te sam tijekom

istraživanja posebnu pozornost obraćala na takve zahvale. Popis ponekih takvih zahvala je sljedeći :

- zahvala radnom kolektivu poduzeća „INA“ u Puli
- službenicima Računovodstva „RIO“ i sindikalnoj podružnici,
- društvu „Partizan“, Zamet
- zahvala doktorici Perkućin, sestri Dragici i osoblju ambulante Kantrida
- zahvala svim susjedima s Kantride i Zameta
- upravi i bolnici Lovran
- neurološkom odjelu bolnice „Braće dr. Sobol“³⁵
- tvornici laboratorijskog stakla „Boris Kidrič“
- liječnici Dulčić,
- brodogradilištu „Uljanik“
- liječnicima Vojne bolnice
- „Lošinjskoj plovidbi“
- „Jugokontroli“,
- dr.Marijanu Patrku,
- liječnici Deprato,
- kolektivu „Vulkan“ i prijateljima
- kirurškom odjelu bolnice „Dr. Zdravko Kučić“³⁶
- zahvala osoblju Talasoterapije u Opatiji
- dr. Galetoviću,
- kolektivu „Viktor Lenac“
- liječniku dr. Krasniću,

---

³⁵ Bolnica „Braće dr. Sobol“ više ne postoji. Na nekadašnjem mjestu navedene bolnice nalazi se Klinički bolnički centar Rijeka (skraćeno KBC) riječki lokalitet.

³⁶ Bolnica „Dr. Zdravko Kučić“ više ne postoji. Na nekadašnjem mjestu navedene bolnice nalazi se Klinički bolnički centar Rijeka (skraćeno KBC) sušački lokalitet.

- dr. Duvančiću,
- zahvala liječnicima interne klinike „Dr. Zdravko Kučić“,
- liječnicima Fedelu i Depretu,
- profesoru dr. Longinu,
- dr. Martinezu,
- dr. Vlašinski³⁷

Po ovom popisu vidljivo je da je najviše zahvala dano liječnicima i bolnicama koji su pomagali pokojnicima u njihovim zadnjim danima. Mogući razlog tome je mogućnost što je više ljudi tijekom 1970-tih godina umiralo u bolnicama te kao što za očekivat, sve je manje prisutno svećenstvo i crkveno udruženje tijekom umiranja.

5.4.3. Sjećanja

Na isti tablični način s kojim sam prikazala obavijesti o smrti, tako ću prikazati i sjećanja tijekom jedne godine, 1970-te. Rezultati su sljedeći:

Dani u tjednu	Broj sjećanja
Ponedjeljak	5
Utorak	8
Srijeda	10
Četvrtak	7
Petak	6
Subota/Nedjelja	29

Tablica 11. Pregled dana u tjednu i objavljivanje sjećanja tijekom 1970-te godine

Lako se primjećuje da se sveukupni broj sjećanja tijekom 1970-te godine razlikuje od ostalih vrsta osmrtnica jer ih je drastično manje. Dakle, sjećanja nisu objavljena toliko često u *Novom*

³⁷ „Novi list“ od 1.1.1970.-1.2.1970.

listu za razliku od ostalih vrsta osmrtnica. Najviše je sjećanja objavljeno tijekom vikenda i to duplo više nego bilo koji drugi dan. Mogući razlog je isti kao i kod obavijesti o smrti i zahvalama. Dok sam istraživala, zanimalo me je nakon koliko godina su dana sjećanja. Rezultati tog djela istraživanja su sljedeći:

Godina nakon smrti	Broj sjećanja
Nakon mjeseca dana	1
Nakon godinu dana	54
Nakon dvije godine	3
Nakon tri godine	3
Nakon četiri godine	1
Nakon sedam godina	1
Nakon deset godina	1

Tablica 12. Pregled broja sjećanja nakon određene godine

Daleko najviše sjećanja se daju nakon godinu dana i to obično na dan kada je pokojnik umro prije točno godinu dana. Što je prošlo više godina nakon smrti pokojnika, to se rjeđe objavljuju sjećanja.

5.5. Davaoci osmrtnica

U ovom djelu istraživanja posebnu sam pozornost obraćala na davaoce svih vrsta osmrtnica. Za svaki sam dan u tjednu tijekom jedne godine brojala koliko je obavijesti o smrti, zahvala i sjećanja dala obitelj, koliko radne organizacije i koliko su davali drugi. Pod druge ovdje mislim na franjevce i sestre milosrdnice koji su svaki dali po jednu osmrtnicu nakon smrti pokojnika.³⁸

Rezultati su sljedeći:

---

³⁸ „Novi list“ 5.1.1970., str.13., za franjevce i 12.5.1970. za sestre milosrdnice

Davaoci osmrtnica	Broj osmrtnica
Obitelj	967
Radne organizacije	64
Drugo	2

Tablica 13. Pregled davaoca osmrtnica tijekom 1970.-te godine

Daleko najveći broj svih vrsta osmrtnica je dala obitelj, što je u potpunosti razumljivo jer kako sam u drugom poglavlju objasnila, obitelj najviše osjeća gubitak člana svoje obitelji. No, ovdje nije samo riječ o tome tko najviše osjeća gubitak pokojnika, nego i o praksi pogreba. Naime, najveću obavezu oko pogreba, tj. organiziranje pogreba uvijek ima obitelj. Zbog toga je i razumljivo da je najveći broj osmrtnica dano od obitelji.

Tijekom istraživanja, bilježila sam i koje su radne organizacije dale osmrtnice i zahvale. Ovdje nisam računala na sjećanja jer je rijetko koje sjećanje dano od strane radne organizacije. Naime, tijekom 1970-te godine nisam naišla niti na jedno sjećanje koje je dano isključivo od strane radne organizacije. Pošto se uskoro navedene osmrtnice radnih organizacija vrlo razlikuju, ovisno o radnom mjestu pokojnika, nisam ih mogla jednostavno pobrojati i staviti u tablicu. Unatoč tome, poneke su se organizacije pojavljivale više puta te ću kod takvih i staviti broj pojavljivanja. Zbog toga odlučila sam se napraviti popis danih osmrtnica radnih organizacija tijekom 1970-te godine te ću pored njih i napisati kojeg dana su objavljene u *Novom listu*. Rezultati su sljedeći :

- Lyoyd's Register of Shipping, Ured Rijeka - 16.1.1970.
- „Jadran“ UTP Crikvenica - 19.1.1970.
- kolektiv poduzeća „Luka“ Rijeka - 29.1., 24.2., 19.3., 15.4., 7.7., 11.-12.7., 21.7., 31.7., 5.8., 12.8., 22.-23.8., 14.10.1970., pojavljuje se 12 puta
- kolektiv „Šipad“ - 31.1.-1.2. 1970.
- muzička škola „Ivan Matetić Ronjgov“ Rijeka - 31.1.-1.2. 1970.
- kolektiv poduzeća za ceste Rijeka - 31.1.-1.2. 1970.
- Osnovna škola Dolac – 9.2.1970.

- „INA“ industrija nafte, rafinerija Rijeka – 9.2., 26.10.1970., pojavljuje se 2 puta
- zavod za zaštitu zdravlja Rijeka - 10.2., 12.8., 31.8.1970., pojavljuje se 3 puta
- kolektiv tvornice „Torpedo“ -13.2.1970.
- kolektiv „Autoprometa“ Rijeka – 23.2.1970.
- kolektiv „Jugolinije“- 2.3., 3.4., 15.4., 8.7., 3.9. 1970., pojavljuje se 5 puta
- Šumarije Ravna gora – 4.3.1970.
- radna zajednica Titova brodogradilišta Kraljevica – 6.3. 1970.
- kolektiv Tvornice papira Rijeka – 10.3.1970.
- „Jadrolinija“ – 13.3.1970.
- pjevačko društvo „Jedinstvo“ Rijeka – 17.3.1970.
- sindikalna podružnica Riječke banke – 18.3., 13.7., 6.-7.8., 20.8.1970., pojavljuje se 4 puta
- savez omladine i nastavničko vijeće Gimnazije „Mirko Lenac“ u Rijeci – 19.3.1970.
- kolektiv Prve gimnazije u Rijeci – 24.3.1970.
- učenici IV. e Osnovne škole „Turnić“ – 24.3.1970.
- Naučno društvo za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije ogranak Rijeka, Društvo za zaštitu kulturne baštine i prirode Vinodola, Crikvenica – 28.-29.3.1970.
- rafinerija Bakar – Šoići – 2.4.1970.
- skupštine općine Mali Lošinj – 13.4.1970.
- kolektiv poduzeća „Transjug“ međunarodna špedicija u Rijeci – 22.4.1970.
- Lošinjska plovidba Mali Lošinj – 25.-26.4.1970.
- kolektiv veterinarske stanice Rijeka – 29.4.1970.
- kolektiv Hotelskog poduzeća „Jadran“ – Rijeka – 7.5., 19.6.1970., pojavljuje se 2 puta
- trgovinsko poduzeće „Rijekatekstil“ – 18.5.1970.

- kolektiv Drvo industrijskog kombinata Ravna Gora – 19.5.1970.
- stolarsko poduzeće „Javor“ – Jušići – 19.5.1970.
- kolektiv zavoda za osiguranje i reosiguranje Slavija – Rijeka – 22.5.1970.
- kolektiv riječke industrije odjeće „Rio“ - Rijeka – 23.-24.5.1970.
- kolektiv „3. maja“ Brodogradilište i tvornica dizel motora 26.5., 9.6., 14.8., 15.-16.8., 28.8. 1970., pojavljuje se 5 puta
- kolektiv poduzeća „Gradšped“ – 26.5., 21.10.1970. – pojavljuje se 2 puta
- redakcija „Omladinskog tjednika“ – 26.5.1970.
- Općinska konferencija SOH Rijeka – 26.5.1970.
- Književna grupa mladih- Rijeka, Kulturno-prosvjetna zajednica Rijeka – 27.5.1970.
- Sindikat brodogradilišta „Viktor Lenac“ – 27.5., 8.6. 1970., pojavljuje se 2 puta
- Radna zajednica fitosanitetske stanice „Adriakontrola“ u Rijeci – 29.5.1970.
- kolektiv „Veletrgovine“ trgovačko poduzeće Crikvenica – 29.5.1970.
- kolektiv Trgovinskog poduzeća „Opatija“ iz Opatije – 29.5.1970.
- „Risnjak“ Ugostiteljsko turističko poduzeće Rijeka – 30.-31.5.
- trgovačko poduzeće „Narodni magazin“ Rijeka – 9.6.1970.
- „Instalater“ – Rijeka. Pogonska jedinica Crikvenica – 13.-14.6.1970.
- kolektiv kemijskog kombinata Chromos-katran-kutrilin, Zagreb - 13.-14.6.1970.
- „Elektroprenos“ Matulji - 13.-14.6.1970.
- kolektiv Autotrans - 18.6.1970.
- kolektiv zanatskog poduzeća „Gumiservis“, Rijeka - 23.6. 1970.
- „Transjug“ međunarodna špedicija Rijeka – 1.7.1970.
- „Aerodrom Rijeka“- Rijeka – 4.-5.7. 1970.

- kolektiv „Jugoinspekt“ Rijeka – 6.7.1970.
- zavod za zaštitu pri radu Zagreb- centar Rijeka – 11.-12.7.1970.
- kolektiv Termike - 11.-12.7.1970.
- kolektiv „Elektroprimorja“ – 15.7.1970.
- „Dioxa“ – 18.-19.7.1970.
- kolektiv „Riječke tiskare“ – 20.7.1970.
- kolektiv Doma za majke i dojenčad „Mira Raduno Ban“ – 22.7.1970.
- kolektiv „Prvomajske“ Raša - 22.7.1970.
- kolektiv poduzeća „Vulkan“ - 23.7.1970.
- radni kolektiv sekcije za vuču vlakova u Rijeci - 27.7., 14.9., 2.10. 1970., pojavljuje se 3 puta
- kolektiv „Brodograditeljske škole“ Kraljevica – 3.8. 1970.
- kolektiv Opće bolnice „Braće dr Sobol“ - 3.8. 1970.
- kolektiv bolnice Kantrida – 19.8.1970.
- kolektiv poduzeća „Zagrebačka mesnica“ – 24.8.1970.
- kolektiv „Mozaik - pozornica“ Opatija – 26.8.1970.
- Mjesna organizacija Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Lokve – 28.8.1970.
- radni kolektiv „Konstruktor“ Rijeka – 5.-6.9.1970.
- kolektiv Osnovne škole „Ivan Goran Kovačić“, Delnice – 9.9.1970.
- radna zajednica općinskog zavoda za zapošljavanje Rijeka – 14.9.1970.
- učenici i nastavnici Osnovne škole „Rudolf Tomšić“ Rijeka - 17.9.1970.
- kolektiv tvornice „Rikard Benčić“ Rijeka - 19.-20.9.1970.

- članovi kolektiva Doma zdravlja Senj – 22.9.1970.
- kolektiv poduzeća „Sladis“ Rijeka - 23.9.1970.
- zagrebačka pivovara predstavništvo i skladište Crikvenica - 29.9.1970.
- kolektiv Osnovne škole „Centar“ Rijeka – 3.-4.10.1970.
- građevinsko poduzeće „Primorje“ – 9.10.1970.
- učenici i kolektiv Osnovne škole „Josip Brusić“, Rijeka – 17.-18.10.1970.
- poduzeće „Rade Končar“ Zagreb, tvornica Rijeka, 17.-18.10., 19.10.1970., pojavljuje se 2 puta
- kolektiv poduzeća „Voplin“ Rijeka – 28.10.1970.

5.6. Spol pokojnika i djevojačko prezime

U ovom djelu istraživanja obraćala sam pozornost na spol pokojnika – muški ili ženski spol. Prije nego što započnem sa objašnjavanjem građe, navesti ću ukratko povijest osmrtnica i položaj žena u njima.

Naime, žene u cijelom svijetu su bile manje zastupljene u novinskim osmrtnicama nego što su to bili muškarci. Autor osmrtnica u Australiji Del Ambrosius smatra da se žene rijetko nalaze u osmrtnicama jer svi telefonski pozivi povezani uz osmrtnice dolaze isključivo od žena za njihove muške članove obitelji, „to je kao da ljudi ne vide život žena kao važan.“ (Starck 2006 : 106-107) Naime, u povijesti se često proces žalovanja i samo pogreb, a sa time i pogrebni ritual, povezivao uz činjenicu da je to ženska briga. Dakle, žene su bile te koje su najviše brinule za pokojnika. Preko istraživanja koje je bilo provedeno u Australiji i SAD-u tijekom zadnjih 30 godina je ustanovljeno da je odnos muškaraca naspram žena u osmrtnicama bio 4 naspram 1. Osim toga, za osmrtnice koje su objavljene u *New York Times*-u njihov omjer je bio 80 za muškarce i 20 za žene (Starck 2006 : 105). Naime, tijekom 1900. godine u *The Times*-u žene se pojavljuju samo 2 puta u 146 osmrtnica, tj. samo u 11%, dok tijekom 1948. godine pojavljuju se u 17% osmrtnica (Fowler 2007 :81, 99). Osim što se žene pojavljuju u manjem broju osmrtnica, često se i njihova uloga u osmrtnicama odnosila na muškarce – npr. „majka od“ i „udovica od“. Neki smatraju da je to tako jer su se novine

fokusirale na ljude koji su bili od važnosti te koji su bili rođeni prije 1930. godine. Navedena teza ide toliko daleko da se smatra da je manji dio žena tijekom tog vremenskog razdoblja odlazilo na fakultete, manje ih je bilo vođa bilo kakve organizacije, vodilo velike kompanije, itd. (Starck 2006: 206, Fowler 2007 : 119). Zanimljiva je činjenica da se za američke novine *New-York Daily Times*³⁹, koje započinju sa tiskanjem tijekom 1850-tih godina, smatralo da ih čitaju i žene, naspram *The Times* za kojeg se smatralo da ga čitaju isključivo muškarci (Starck 2006: 50). Istraživanje potvrđuje situacija u Americi.

Rezultati istraživanja:

Spol pokojnika	Broj pojavljivanja u osmrtnicama
Muško	558
Žensko	281

Tablica 14. Rezultati istraživanja pokojnikovog spola

Ovakvi rezultati se ne slažu s popisom stanovništva iz 1971. godine, gdje je prema popisu živjelo više žena nego muškaraca. Na početku 1970-tih godina, prema popisu stanovništva iz 1971. godine, živjelo je 2 139 048 muškaraca i 2 287 173 žena.⁴⁰ Možemo pretpostaviti da je mogući razlog tome što su muškarci više prisutni u osmrtnicama, to što su oni bili i još uvijek jesu dominantan spol, imaju veći ugled u društvu te je moguće da nakon njihove smrti, njihova obitelj jače osjeća njihov gubitak. Moguće je da se zbog toga objavljuje veći broj osmrtnica za muškarce.

Osim spola pokojnika, obraćala sam pozornost i na objavu djevojačkih prezimena. Od 281 osmrtnice za ženski spol, pojavljuje se iznimni mali broj djevojačkih prezimena te se prezimena pojavljuju u svim vrstama osmrtnica. Za svaku udanu ženu djevojačko prezime se ne pojavljuju uvijek. Možemo pretpostaviti da taj podatak znači da više nije bilo toliko bitno tko je ona bila prije same udaje, jer je nakon udaje bila poznata samo po muževu prezimenu. Popis ponekih prezimena je sljedeći :

³⁹ Današnji *New York Times*

⁴⁰ Izvor : http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1468.pdf, preuzeto : 27.3.2015.

Prezime nakon udaje	Djevojačko prezime
Mišković	Brničević
Samardžić	Sečen
Sandali	Jugovac
Brezagar	Frank
Mandić	Smilović
Margitić	Kazova
Rački	Pleše
Grbec	Paviničeva
Matrljan	Miculinić
Barba	Macarol

Tablica 15. Popis djevojačkih prezimena u osmrtnicama

5.7. Društvena pripadnost

U ovom djelu istraživanja obraćala sam pozornost na društvenu pripadnost, tj. na zanimanje pokojnika. Moram napomenuti da za svakog pokojnika nije navedeno njegovo zanimanje te smatram da se zanimanja ne mogu broičano obraditi jer su sama po sebi preširokog spektra. Upravo zbog toga odlučila sam navesti zanimanja bez datuma objavljivanja te bez broja pojavljivanja u osmrtnicama. Ako se u nekom slučaju određeno zanimanje više puta pojavljuje, to ću navesti. Mogu zaključiti da se najviše u osmrtnicama pojavljuju sljedeće skupine :

1. skupina umirovljenika – ponekad s nazivom prijašnjeg zanimanja, ponekad samo pod nazivom penzioner. Sam naziv penzioner se u osmrtnicama pojavljuje čak 55 puta. Osim samog naziva penzioner, često se navodi što je bilo zanimanje pokojnika prije penzije – npr. umirovljeni stolar, gostioničar u mirovini, penzioner zidar, pomorski strojar u mirovini, bankovni činovnik u penziji, umirovljeni pomorac, lugor u penziji, učitelj praktične nastave u penziji, profesorica u mirovini, major JNA u mirovini, činovnik u mirovini, šofer u penziji, viši pravni savjetnik u mirovini, službenik PTT Rijeka 2 u mirovini, pomorski kapetan u mirovini, konobar u penziji, građevinski poslovođa u mirovini, nastavnica u

mirovini, sanitetski major u miru, ugostitelj u mirovini, strojarski tehničar u penziji, šumarski inspektor u penziji, umirovljeni učitelj, zubar u penziji, savjetnik za invalidsko-mirovinsko osiguranje u mirovini, gradski porezni činovnik u penziji, pravni savjetnik u mirovini, inženjerski major u penziji, profesor u mirovini, konobar u penziji, itd.

2. navođenje zanimanja – kao što su : mesar, šofer, kuhar, mehaničar, koji se svi pojavljuju po 2 puta u osmrtnicama, elektromehaničar, službenik Centra državne sigurnosti Pula, upravitelj stroja, medicinska sestra, kormilar, prodavač, stolar, automehaničar, zidar, krznar, trgovac, električar, radiotelegrafist, kompozitor, inspektor, tajnik, službenik, sudski službenik, radnik u pošti, pravni savjetnik, itd.
3. navođenje titule – kao što su : diplomirani pravnik koji se pojavljuje 2 puta u osmrtnicama, pomorski kapetan koji se pojavljuje 2 puta u osmrtnicama, inženjer elektrotehnike, komercijalni direktor, diplomirani inženjer građevinarstva, diplomirani inženjer, građevinski tehničar, inženjer, viši građevinski tehničar, specijalist medicine rada, specijalist opće medicine, zubar, viši zubar, doktor, magister musicae (jedini naziv u osmrtnicama na latinskom jeziku), brodski tehničar, pogonski inženjer, tehnički direktor, advokat, komercijalni direktor, pomorski kapetan duge plovidbe, itd.
4. zanimanja povezana uz školstvo – kao što su : profesor koji se pojavljuje 2 puta u osmrtnicama, profesor Prve gimnazije u Rijeci, profesor Sveučilišta u Zagrebu, nastavnica, nastavnik, učenica VIII razreda Osnovne škole Umag, učenica, učenik, apsolvent filozofije, apsolvent prava, itd.
5. ostalo –isticanje sudjelovanja u Narodnooslobodilačkim borbama– npr. solunski dobrovoljac koji se pojavljuje 2 puta u osmrtnicama, prvoborac, potpukovnik JNA, pukovnik JNA, itd.

5.8. Nadimci

U ovom djelu istraživanja obraćala sam pozornost na nadimke koji se pojavljuju u osmrtnicama. Nadimci se ne pojavljuju često te kada se pojavljuju obično su napisana u

zagradama, velikim tiskanim slovima, poslije imena pokojnika. Tijekom istraživanja sam primijetila da postoji veći broj objavljivanja muških nadimaka nego što ima ženskih. To se može i lako primijetiti nakon tablice s popisom posebno muških i ženskih imena i nadimaka. Tablica ponekih nadimaka je sljedeća :

Muško ime	Nadimak	Žensko ime	Nadimak
Mario	Marić	Krunoslava	Slava
Vatroslav	Nacio	Romana	Zora
Petar	Piero	Etuška	Dragoljuba
Anton	Toni, Tunjo	Dionizija	Nina
Josip	Pepi, Pepe	Ivana	Jovica
Ivan	Jovo, Jonny		
Dušan	Jobo		
Juraj	Juko, Jure		
Berislav	Berto		
Milan	Moro		
Daniel	Dane		
Aleksandar	Sandro		

Tablica 16. Popis muških i ženskih nadimaka u osmrtnicama

Nakon istraživanja, primijetila sam da prisutno dosta nadimaka koje su povezani uz talijanske korijene – npr. Piero, Moro, Berto, Pepi, Toni, itd.

5.9. Fotografije

U ovom djelu istraživanja obraćala sam pozornost na objavu fotografija u osmrtnicama. Fotografije su tijekom 1970-te godine objavljene 44 puta. Po tome mogu zaključiti da je većina osmrtnica bez slika.

Rezultati istraživanja su sljedeći :

Vrsta osmrtnica	Broj objava
Obavijesti o smrti	10
Zahvale	4
Sjećanja	30

Tablica 17. Broj fotografija u osmrtnicama tijekom 1970.-te godine

Najveći broj fotografija je objavljeno preko sjećanja. Sve fotografije u *Novom listu* prikazuju ljude koji su odjeveni u građansku nošnju. Vrlo rijetko, samo jednom, tijekom 1970-te godine sam primijetila da žena nosi maramu na glavi.

5.10. Mjesto ukopa

U ovom djelu istraživanja obraćala sam pozornost na mjesta ukopa pokojnika. Sva mjesta ukopa pokojnika su navedena isključivo u obavijestima o smrti. No, ponekad se niti ne navodi mjesto ukopa nego se samo obavješćuje o smrti pokojnika. Rezultati istraživanja iz 1970. godine su sljedeći :

Mjesto ukopa	Broj pojavljivanja u osmrtnicama
Kozala	201
Trsat	129
Zamet	20
Volosko	16
Viškovo	15
Kostrena	12
Zagreb (Mirogoj)	10
Opatija i Kastav	8
Grobnik	7
Novi Vinodolski, Cernik i Draga	6
Crikvenica, Omišalj, Krasica i Hreljin	5
Rab, Kraljevica, Bribir, Bakar i Jelenje	4
Donja Drenova, Kukuljanovo, Delnice,	3

Čavle, Škrljevo i Jadranovo	
Selce, Bakarac i Malinska	2
Korčula, Košljun, Gornja Drenova, Ledenice, Solin, Mune, Krmpoti, Matulji, Pula, Praputnjak, Klenovica, Vele Mune, Fužine, Ravna Gora, Medulin, Baška, Pag, Poreč, Šmrika, Buzet, Labin, Jurdani, Lovran, Lokve i Senj	1

Tablica 18. Mjesta ukopa

Po istraživanju mjesta ukopa možemo zaključiti da se najviše pogreba organizira na gradskom groblju Kozala i gradskom groblju Trsat. Što se tiče mjesta ukopa koja ne pripadaju čak niti u Primorsku-goransku županiju (npr. Zagreb, Korčula, Pula, Poreč, itd.) mogu doći do zaključka dviju opcija. Prva opcija, da su pokojnici preminuli tijekom svog boravka u Rijeci ili u okolici Rijeke. Druga, da su duže vrijeme živjeli u Rijeci ili u okolici Rijeke ali da im je obiteljska grobnica izvan Rijeke te je poslije njihove smrti obitelj odlučila gdje će pokojniku biti posljednje počivalište.

6. Analiza tekstova u novinskim osmrtnicama

U analizi tekstova iz novinskih osmrtnica služiti ću se uzorkom iz *Novog lista* tijekom 1970-te godine.

Sam tekst osmrtnica sadrži četiri grafička bloka :

1. Prvi blok sadrži objavu smrti i/ili najavu sprovoda. Navesti ću posebno prvi blok za obavijest o smrti, zahvale i sjećanja.

Navesti ću primjere prvo za obavijesti o smrti. Obično se obavijest o smrti objavljuje na sljedeći način : „*Tužnim srcem javljamo svim prijateljima i znancima da je naš neprežaljeni*“. Navedeno je najkraća obavijest o smrti te poneke obavijesti ipak navode rodbinsku povezanost između pokojnika i ožalošćenih. Primjer – „*Ožalošćena srca javljamo rodbini, prijateljima i znancima, da nas je zauvijek ostavila naša plemenita majka, supruga i šogorica, gospođa*“. Osim navođenja rodbinske povezanost, ponekad se navode i detalji smrti. Npr. „*U velikoj žalosti javljamo svoj rodbini, prijateljima i znancima, da nas je 2.VIII.*

1970. godine u 54. godini života, nakon teške bolesti zauvijek ostavio naš dragi i nezaboravni suprug, otac, sin, brat, barba i šogor“. Osim same obitelji, često i radne organizacije daju obavijesti o smrti, o čemu je više riječi bilo u trećem poglavlju. Ovdje ću navesti tri primjera. Prvi primjer - „Duboko potreseni javljamo da je naš dugogodišnji član kolektiva“. Drugi primjer – „Tužnim srcem javljamo da je naš vrijedni dugogodišnji član kolektiva“. Treći primjer, koji daje obavijest s većim detaljima smrti - „Javljamo tužnu vijest da je dana 21.jula u 61. godini života iznenada preminuo član našeg kolektiva“.

Prvi blok za zahvale počinje na sljedeći način : prvo je napisan naslov velikim slovima „ZAHVALA“, koji se obično nalazi na sredini same osmrtnice. Ispod naslova se navodi sljedeće : prvo „Povodom smrti našeg dragog supruga, oca, sina, brata, zeta i šogora“ , drugo „Prigodom teškog gubitka, koji nas je zadesio smrću naše drage i neprežaljene“ i treće „Povodom nenadane smrti našeg voljenog supruga i oca, brata i rođaka.“

Sjećanja su često pod drugim naslovima – npr. tužno sjećanje, bolno sjećanje, tužno i bolno sjećanje te najčešće u *Novom listu* in memoriam. Sam naslov sjećanje je napisan velikim slovima, kao i zahvala te se nalazi u sredini stranice, na samom vrhu osmrtnice. Ispod naslova započinje tekst sjećanja. Npr. „Danas 18.VII.1970. navršava se bolna godina od kako nas je zauvijek ostavila naša draga maka, nona, pranona, sestra, tetka, punica i svekrva“ ili „Dana 20.VII. 1970. Navršava se godina dana od kad nas je nakon teške bolesti zauvijek ostavio naš nezaboravni suprug, otac, svekar i deda“. Pored samog teksta često se zna nalaziti i slika pokojnika.

2. Drugi blok sadrži pokojnikovo ime te ponekad i osnovne podatke o pokojniku.

Drugi blok je važan jer se u njemu navodi ime pokojnika. Svako ime pokojnika je napisano velikim i masnim slovima, tako da ga je lagano za pročitati. Osim toga, ime pokojnika je napisano najvećim mogućim slovima naspram ostatka teksta. U drugom bloku su osim samog imena ponekad navedeni i nadimci te djevojačko prezime. Djevojačko prezime se obično nalazi ispod imena pokojnice. No, ponekad se nalazi u zagradi poslije ili prije prezimena nakon udaje. Djevojačko prezime je obično napisano velikim tiskanim slovima. Ponekad se ispod imena pokojnika navodi i njihovo zanimanje te je takvo zanimanje napisano isto velikim tiskanim slovima.

3. U trećem bloku je tekst. Navesti ću posebno treći blok za obavijesti o smrti, zahvale i sjećanja. Navedeni blok se najviše razlikuje od svih drugih blokova zbog dužine teksta i stila pisanja.

Prvo ću početi s objašnjavanjem obavijesti o smrti. U trećem bloku se obavijesti o smrti najviše razlikuju. Ponekad zna samo pisati dan kada je pokojnik izgubio bitku s životom te koji je bio uzrok bolesti. Npr. „...dana 31. srpnja 1970. godine nakon kratke bolesti.“ Ponekad se uzrok bolesti zna navodi u prvom bloku. U trećem bloku se često navodi i detalji pogreba. Npr. „Pogreb će se obaviti u ponedjeljak, 3.VIII. 1970. s 17,30 sati na mjesnom groblju u Kraljevici.“ Ili „Pogreb dragog nam pokojnika obaviti će se danas, u subotu 18. jula u 17 sati na groblju Kozala.“ Kada obavijest o smrti izdaje radna organizacija onda se u trećem bloku zna navoditi sljedeće „Preminuo u nedjelju 19. jula 1970. godine nakon kratke bolesti. Dragoga druga zadržat ćemo u trajnoj uspomeni.“ Ponekad se na kraju trećeg bloka nalazi rečenica „Molimo za tihu sućut“ gdje zapravo obitelj želi dati do znanja da žele privatnost u teškim trenucima.

U trećem bloku su zahvala najopširnije, po dužini teksta, jer se ovdje obitelj često zahvaljuje prijateljima, rođacima i znancima. Npr. „ovim putem izražavamo iskrenu zahvalnost rođacima, susjedima, prijateljima i znancima, koji su našeg dragog pokojnika ispratili na zadnji počinak, a nama izrazili sućut i utjehu. Posebno se zahvaljujemo kolektivu Jugolinije, obitelji SINDIK, drugovima FRANČIŠKOVIĆU i HLAČI, te stanarima kuće Draga Žervea broj 4 i 10 strijeljanih 16-a.“⁴¹

U trećem bloku sjećanja često variraju. Ponekad sjećanja uopće nemaju treći blok. Sjećanja u kojima je prisutan treći blok često se navodi „Još jednom se najiskrenije zahvaljujemo svima koji su nam u bolnim trenucima priskočili i pomogli da našeg nezaboravnog supruga, oca, svekra i deda ispratimo na vječni počinak. Zahvaljujemo svima koji su mu grob okitili cvijećem.“⁴²

4. U četvrtom bloku su imena ožalošćenih, napisana je rodbinska ili poslovna povezanost uz pokojnika.⁴³

---

⁴¹ „Novi list“, broj osmrtnice 6729

⁴² „Novi list“, broj osmrtnice 6524

⁴³ Svi blokovi su napravljeni po uzoru na Rihtman-Auguštin 1988., str.142.

6.1. Uzrok smrti

Treći blok zapravo predstavlja najzanimljiviji i najopširniji dio, zbog toga što sadrži najbitnije informacije te sam zbog toga odlučila dublje analizirati uzrok smrti. Prije same analize, objasniti ću ukratko pojavljivanje uzroka bolesti u novinama na engleskom govornom području.

U današnjim novinama rijetko se može pročitati pravi uzrok smrti, pošto se najčešće objavi da je pokojnik umro „iznenadno“ ili „nakon duge bolesti“. Jedino se u Velikoj Britaniji i Australiji zadržalo detaljniji opis uzrok smrti, kao što je to i bio često slučaj tijekom 17. do 19. stoljeća. Npr. objavljeno je u australskim novinama da je Thomas Smith, tijekom 19. stoljeća, umro „nakon što je patio od bolesti bubrega“ i nakon „nesretnog neslaganja sa biskupom“ (Starck 2006 : 37). Tijekom 19. stoljeća u novinama je bio običaj objavljivanja detalja smrti. Npr. Gerhard Joseph i Herbert Tucker su pronađeni „licem okrenuti prema zidu“ (Starck 2006 : 38). U australskim novinama je tijekom 19. stoljeća objavljenja smrt grofa od Munstera na sljedeći način : „upucao se u glavu sa pištoljem...lice i glava su bili iznimno ozlijeđeni, i desna ruka je bila ozlijeđena i pokrivena krvlju...“ (Starck 2006 : 38). Zapravo detalji samoubojstva su bili česti u australskim novinama. Tijekom 1880. u australskim novinama je objavljeno da je sportaš Thomas Wentworth Wills bio sklon samoubojstvo pa je čak imao i čuvara koji bi ga čuvao. Jedno nedjeljno popodne Wills je čekao da prođe smjena njegovog čuvara te je sam zabio škare u vlastito srce, „bile su tri rane u njegovom lijevom prsnom košu, umro je nekoliko minuta poslije“ (Starck 2006 : 39). Običaj da se opisuje anegdota ih pokojnikovog života je ostala prisutna i u 20. stoljeću. Poslije anegdote se opisuju detalji smrti te na kraju se napiše biografski portret.

U Jugoslaviji uzrok smrti često nije bio naveden tijekom 1970-te godine, no, upravo sam zbog toga posebnu pozornost obratila na uzroke smrti koje su bili navedeni. Prije nego što počnem s analizom moram napomenuti da se niti u jednom osmrtnici koju sam analizirala, nije naveden naziv bolesti od koje je pokojnik preminuo. Naime, bolest je uvijek navedena anonimno. Osim toga, nikada se niti u jednoj osmrtnici ne navodi da je pokojnik umro/umrla, nego se uvijek navodi –preminuo/preminula, napustio nas/napustila nas, otišao od nas/otišla od nas, itd.

Tijekom analize novinskih osmrtnica sljedeći su najčešći uzroci smrti:

Uzrok smrti	Broj pojavljivanja u osmrtnicama
Duga i teška bolest	106
Iznenada	85
Kratka i teška bolest	74
Tragično	45
Teška bolest	25
Kratka bolest	24
Naglo	15
Saobraćajna nesreća	12
Duga bolest	7
Nesretni slučaj	7
Smrtno stradao na radnom mjestu	2

Tablica 19. Navedeni uzroci smrti u osmrtnicama

Najčešći uzroci smrt su prvo, duga i teška bolest i drugo, iznenadna smrt. Prije nego što objasnim iznenadnu smrt, objasniti ću prvu navedenu. Kao što sam već prije navela, niti u jednoj osmrtnici nije naveden naziv bolest, no, teška bolest je najčešće sinonim za rak, dok je kratka bolest je najčešće sinonim za smrt od moždane kapi ili srčanog udara.⁴⁴ Dok sam nailazila na iznenadni uzrok smrti posebno me zanimalo koliko su pokojnici imali godina. Za svaki iznenadni uzrok smrti ne piše uvijek i dob pokojnika, no, za one gdje se navodi dob prikazati ću ih u tablici. Ponekad se navodi kako se i iznenadna smrt dogodila - npr. jedna učenica od 12 godina koja je preminula za vrijeme nastave⁴⁵ te radnik koji je umro na radnom mjestu, tj. umro je na za strojem u tvornici „Torpedo“.⁴⁶ Jedna od čestih uzroka smrti je i tragična smrt, koja je često prisutna u osmrtnicama. Npr. *“Jučer [22.3.1970.] umro je I.P. u bolnici 31.-godišnjak, na kojega je u petak oko 17 sati naletio vlak na pruzi u Ulici Borisa Kidriča u Rijeci.”*⁴⁷ Kao i kod iznenadne smrti i ovdje me je zanimalo koliko su godina imale

⁴⁴ Anić, Rječnik hrvatskog jezika, 1994., str. 57., Isto u Rihtman-Auguštin 1988., str.144.

⁴⁵ „Novi list“, 17.-18.10. 1970.

⁴⁶ „Novi list“, 13.2.1970.

⁴⁷ „Novi list“, 23.3.1970.

osobe koje su tragično preminule. Iako za svaku osobu nije navedena dob, navedena je za poneke. Za poneke pokojnike piše i mjesto gdje su umrli. Npr. prvo, radnik od 44 godine koji je preminuo na brodu „Jesenice“ u luci Bombay ⁴⁸, drugo, radnik koji je preminuo u Rio de Jeneiru ⁴⁹ te treće, pokojnik koji je preminuo u Rotterdamu⁵⁰. Dobi pokojnika koji su poginuli na tragičan način ću prikazati tablično. Tablica je sljedeća :

Dob pokojnika iznenadne smrti	Broj pojavljivanja	Dob pokojnika tragične smrti	Broj pojavljivanja
90- 80	5	80	1
70-60	4	50-40	4
50-40	4	30-10	7
30-10	2		

Tablica 20. Dob pokojnika iznenadne i tragične smrti⁵¹

Ponekad se pojavljuje kao uzrok smrti i saobraćajna nesreća ili prometna nesreća. Najstariji koji je sudjelovao u prometnoj nesreći i na taj način je poginuo je imao 38 godina⁵², dok je najmlađa imala samo 8 godina. ⁵³ U osmrtnicama se ponekad pojavljuje i nesretan slučaj. Jedan od primjera osmrtnica koje izvješćuju o nesretnom slučaju je i osmrtnica za pokojnika koji je preminuo u Šibeniku u 49. godini života. ⁵⁴

⁴⁸ „Novi list“, 22.1.1970.

⁴⁹ „Novi list“, 18.3.1970.

⁵⁰ „Novi list“, 27.3.1970.

⁵¹ „Novi list“, 16.1.1970.-17.-18.12.1970.

⁵² „Novi list“, 8.7.1970.

⁵³ „Novi list“, 17.9.1970.

⁵⁴ „Novi list“, 1.7.1970.

7. Zaključak

Tijekom diplomskog rada prikazivala sam kulturu smrti, gdje sam posebnu pozornost obraćala na shvaćanje smrti, obrede prijelaza, sprovode te istraživanje osmrtnica.

Kao što sam već prije navela, tema smrti nije tema o kojoj ljudi uopće vole pričati. Iako ljudi ne vole pričati o smrti, to ne znači da ne razmišljaju o njoj. Naime, tijekom pisanja diplomskog rada, došla sam do zaključka da ljudi razmišljaju o smrti na svakodnevnom bazi, tj. tijekom svakodnevnog života. Ljudi se i vole sjećati na njihove voljene koji su preminuli. Upravo osmrtnice predstavljaju vječno sjećanje na pokojnike i način na koji mogu oglasiti smrt. Bavila sam se sa tri vrsta osmrtnica – obavijest o smrti, zahvale te sjećanja, tijekom 1970-te godine. Izabrala sam se baviti isključivo jednom godinom jer sam htjela prikazati na koji način su ljudi shvaćali smrt tijekom 1970-tih godina, koliko se njihovo gledanje na smrt razlikuje tijekom prošlosti te kako shvaćaju žalovanje. Iako smatram da sa jednom godinom ne mogu obuhvatiti sve aspekte smrti tijekom 1970-te godine te je teško prikazati pravo stanje, smatram da mogu prikazati djelomično značenje smrti tijekom navedenih godina. Na kraju istraživanja došla sam do sljedećih zaključaka.

1. veći je broj muškaraca prisutno u bilo kojim vrstama osmrtnica.
2. poveznica sa prvom točkom, manje se žena pojavljuje u osmrtnicama.
3. možemo povezati prvu i drugu točku te mogu zaključiti da obitelji dublje i češće osjećaju gubitak muškog člana obitelji jer su oni bili i još uvijek jesu dominantni spol i zbog toga imaju veći ugled u društvu. Sa druge strane, možemo zaključiti da se žene manje pojavljuju u osmrtnicama, makar ih je tijekom popisa stanovništva bilo više, upravo zato što se su žene imale drugačiju ulogu u kulturi smrti. Osim navedenog, tijekom povijesti je bilo tradicija da se žene uvijek brinu za proces žalovanja te za sam pogreb. Dakle, žene su bile te koje su se morale pobrinuti za pogreb, procese prije samog pogreba te je to bila isključivo njihova briga.
4. obitelj je glavna što se tiče davanja osmrtnica. To možemo povezati uz treću točku, jer smatram da obitelj najviše osjeti gubitak svog člana obitelji te gdje se oni, poglavito žene, moraju pobrinuti za sprovod.
5. tijekom istraživanja mogla sam primijetiti da su se ožalošćeni u zahvalama često zahvaljivali liječnicima pokojnika. Sa time mogu doći

do zaključka da je moguće da je veći broj smrtno bolesnih osoba umiralo u bolnicama nego što je to bilo prisutno tijekom prošlosti. Osim toga, kao što sam prikazala tijekom diplomskog rada, umiranje u suvremeno doba, gdje se umire u bolnicama, uvelike se razlikuje od umiranja kod kuće. Naime, umiranje u bolnicama je često usamljeno, gdje su okruženi aparatima i drugim pacijentima, što se uvelike razlikuje od njihove poznate sredine, njihovog doma, gdje mogu biti okruženi svojim voljenima.

Na kraju diplomskog rada mogu doći do zaključka da se kultura smrti tijekom povijesti uvelike promijenila – od odmicanja od mrtvaca do želje da pokojnici budu što bliže ožalošćenima, od javnog izražavanja žalosti sa velikim sprovodima do sve manjih sprovoda. Dakle, što vrijeme teče dalje, mijenja se i kultura smrti. Smrt postaje usamljenija, možemo čak reći i mehanička te osmrtnice su ponekad jedina indikacija pokojnikove smrti.

8. Literatura i izvori

Literatura:

Arijes Filip, *Eseji o istoriji smrti na zapadu, od srednjeg veka do naših dana*, Pečat, Beograd, 1989.

Anić Vladimir, Brozović-Rončević Dunja, Goldstein Ivo, Goldstein Slavko, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Pes-Pro, Novi liber, Zagreb, 2004.

Anić Šime, Klaić Nikola, Domović Želimir, *Rječnik hrvatskog jezika, tuđenice, posuđenice, izrazi,kratice i fraze*, SANI-PLUS, Zagreb, 1994.

Bates Ashley, Monroes Ian, Zhuang Ming, *The state od the American obituary*, November 30, 2009.

Brkljačić Maja i Prlenda Sandra, *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

dr. Buckman, Robert, *Ne znam što reći, Kako pomoći i podržati umiruće*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.

Clark, David i Emmett, Peter, *Na korak do smrti, Kako postupati mudro kad voljena osoba umire*, STEPress, Zagreb, 2005.

Cipek Tihomir i Milosavljević Olivera, *Kultura sjećanja, Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, disput, Zagreb, 2007.

Goldstein Ivo, *Hrvatska povijest*, Rotolito Lombarda – Piotello (MI) Italija, 2008.

Gorer Geoffrey, *The Pornography of Death*, unz.org, 2003.

Fowler Bridget, *The Obituary as Collective Memory*, Routledge, Taylor & Francis group, New York, 2007.

Innes, Brian, *Smrt i zagrobni život*, Dušević & Kršovnik d.o.o., Rijeka, 2000.

Johnson Marilyn, *The dead boat, Lost Souls, Lucky Stiffs, and the Perverse Pleasures of Obituaries*, Harper Collins e-books, 2006.,2007.

Kübler-Ross, Elisabeth, *Razgovori s umirućima*, Provincija franjevac trećoredaca, Zagreb, 2007.

Kübler-Ross, Elisabeth, *O smrti i umiranju*, MISL, Zagreb, 2008.

Kuljić Todor, *Tanatopolitika – sociološkoistorijka analiza političke upotrebe smrti*, Čigoja, Zagreb, 2014.

Nuland, Sherwin, *Kako umiremo, razmišljanja o završnom poglavlju života*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2006.

Milas, Goran, *Smrt u obitelji i religioznost*, Društveno istraživanje Zagreb, God. 19 (2010.), Br. 1-2 (105-106), str. 29.-45.

Oštarić, Željko, *Emile Durkheimova kritika animizma i naturalizma*, Društveno istraživanje Zagreb, God. 9 (1999), Br. 5-6 (43-44), str. 881-898

Radić, Antun, *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, Dom & svijet, Zagreb, 1997., pretisak izdanja iz 1897., *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, Jugoslav. Akademija znanosti i umjetnosti, svezak II., Zagreb, 1897.

Rihtman-Auguštin, Dunja, *Etnologija naše svakodnevnice*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.

Starck Nigel, *Life After Death, The Art of the obituary*, Melbourne university press, 2006.

Šentija Josip, *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksiografskog zavoda*, 2, C- Fob, Zagreb, 1977.

Štambuk, Ana, *Razmišljanje o smrti - dobne i spolne razlike*, Ljetopis socijalnog rada, Vol. 1, No. 1

Tarlow Sarah, *Landscapes of memory : The nineteenth-century garden cemetery*, European Journal of Archaeology, Vol.3, No. 217, 2000.

Mrežne stranice:

http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1468.pdf Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti, Zagreb, 2013

<http://www.obituaries.com/ns/obituariescom/obits.aspx> Obituaries.com, Novinske osmrtnice iz Amerike i Kanade, 2006.-2015.

https://www.facebook.com/osmrtnice.hr?ref=br_rs Facebook stranica „Osmrtnice.hr“

<https://www.facebook.com/osmrtnica?fref=ts> Facebook stranica „Osmrtnica. Obavijest o smrti“

https://twitter.com/osmrtnice_hr Twitter stranica „Osmrtnice.hr“, 2013.

<https://twitter.com/necrologium> Twitter stranica „Necrologium“ 2012.

<http://www.necrologium.com/default.aspx> Necrologium, Spiralis d.o.o, 2012.

<http://www.osmrtnice.hr/> Osmrtnice.hr, vječno mjesto uspomena, Matrina medija j.d.o.o.

Izvori:

Novinske osmrtnice *Novi list*, 1970. godina